

**SAKATTA’A FEDHII BARNOOTA AFAAN OROMOO
BARATTOOTA MAGAALA JIMMAA AFAAN OROMOON
AFAAN LAMMAFFAA ISAANII TA’E**

QORATTUUN: - AMALAWARQ SIYYUM

**QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN OROMOOFI
OGBARRUU BARSISUUN GUUTACHUUF QOPHAA’EE,
YUUNVARSITI JIMMAA, KOOLLEJJIISAAYINSII HAWAASAAFI
HUMANIITIITI, MUUMMEE BARNOOTAF AFAAN OROMOOFI
OGBARRUUF DHIYAATE**

HAGAYYA 2013

YUNIVARSITI JIMMAA

**YUUNIVARSIITII JIMMAA KOOLLEEJII SAAYINSII HAWAASAAFI
HUMAANIITII DAMEE BARNOOTA AFAAN OROMOOFI OG-BARRUU**

**SAKATTA’A FEDHII BARNOOTA AFAAN OROMOO BARATOOTTA
MAGAALA JIMMAA AFAAN OROMOON AFAAN LAMMAFFAA
ISAANII TA’E**

QORATTUUN: - AMALAWARQ SIYYUM

**GORSAAN: CIMDII WAAQUMAA (PIRO-GARGAARAA)
GARGAARAA GORSAAN DR: ALAMAAYYOO FAQADAA**

HAGAYYA 2013

Mirkaneessa

Waraaqa qorannoo kana dhuunfaa kootiin jalqabaa kaasee hanga xumuraatti ulaagaa inni guutuu qabu guutuudhaan hojjedhee xumureera. Bifa seera afaan hojii nama biraa irraa kan gargalfamee jiru akka hintaane nanmirkaneessa.

Qorattuu

Maqaa: - AMALAWARQ SIYYUM

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Akka gorsaa yuunivarsiitiitti, waraqa qorannoon kun qorumsaaf akka dhiyaatan Kanaan mirkaneessse ta'u koo beeksisa

Gorsaa

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Koree Waraaqa Qorannoo Kana Miirkaneessa

Maqaa	Mallattoo	Guyyaa
Gorsaa Dursaa CimdiiWaaqumaa (Pr. Gargaaraa)	_____	_____
Gorsaa Gargaaraa Dr. Alamaayyoo Faqadaa	_____	_____
Qoraa Keessaa Dr. Teshoomee Belaayineeh	_____	_____
Gorsaa Alaa _____	_____	_____

GALATA

Qorannoo kana jalqabaa kaasee hanga xumuraatti inni nagargaare Waaqa guddaaf galanni haatu'u. Itti aansuun gorsaa koo Piro.Gargaaraa Cimdii Waaqumaafi Dr. Alamaayyoo Faqadaa jalqabaa kaasee hanga dhumaatti gorsaafi yaada naaf kennuudhaan nagargaaruu isaaniif haagalattooman. Akkasumas yeroo hunda najajjabeessuun kan nagargaaraa ture abbaa manaakoo Darajjee Firdiisaa baay'ee galateeffadha. Kana malee ijjoolllee koo Iyyaasuu Darajjee, Kaaleeb Darajjeefi Ibsaa Darajjee haamilee naaf kennaafi nadeegaraa turuu isaaniif guddaan galateeffadha.

AXAREERAA

Qorannoon kun kan gaggeeffame manneen barnoota Jimmaa sadarkaa Iffaa, Giinjoo, Mandaraafi Hibrat yoota'u, kaayyoon qorannichaas, Sakatta'a fedhii Barnootaa Afaan Oromoo barattoota Magaala Jimmaa Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e sakatta'uudha. Xiyyeeffannoon qorannichaas maalummaa afaan lammaffafi waa'ee fedhii afaan lammaffaa irrattidha. Kaayyoo kana galmaan ga'uuf meeshaan ragaan sassaabame barattoota, barsiisota, habuurraa dareefi sakatta'a barruu barattootaa gargaaramuun walitti qabame bargaaaffiidhaan barattoota mala carraatiin iddattoodhaaf filataman 163(%30) irraa funaaname. Afgaaffiin barsiisota Afaan Oromoo barsiisan sadii fudhachuun funaaname. Akkasumas tokko tokkoo barsiisotaa bira marsaa sadii seenuun daawwannaan daree gageeffamefi sakatta'a barruu barattootaa ilaalaman walitti qabame. Malli odeeffannoon itti funaanamefi qaaceffame mala makaati. Odeeffannon mala ammamtaatiin argame gabateefi dhibeentaadhaan kaa'uun ibsi itti kenname qaacceeffame. Malli akkamtaatiin argame immoo ibsaan dhiyaate.

Yaanni xumuraa qorannichaa akka agarsiisutti fedhii barattoonni Afaan Oromoo kutaa 5-8 barachuuf qaban giddu galeessa ta'ufi barsiisonni fedhii barumsichaa barattoota isaanii keessatti uumuuf carraqanis gadaanaadha. Waantoonni Fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisuu danda'aniis naamusa daree eegsisuu dhiisuu, Afaan Oromoon akka isaan hinfayyadnetti fudhachuunfi hubannoo dhabuu, yeroo baratan Afaan Amaaraa malee Afaan Oromoon dubbachuu rakkachuu, sababa wayitiin xiqqaachuurraa kan ka'e shaakala gahaa ta'e gochuu dhiisuufi barsiisonni duub deebii gahaa ta'e kennuu dhiisuudha. Fedhii barattoota Afaan Oromoo baratan irratti dhiibbaa geessisan furuuf barumsa tiitoriyaalii kennu, walitti dhufeenya barataafi barsiisaa cimsu, ofitti amanamuummaa barattoota olguddisufi wayitii Afaan Oromoof ramadame dabaluudha.

Argannoo kana bu'uureeffachuun gaaffii ka'umsa qorannoo kanaaf furmaata ta'uu danda'a jedhe malli baruu barsiisuu kan barataa giddu galeessa godhate osoo ta'e, barumsichi yeroo kennamu Afaan Amaaraan makamuu baatee Afaanuma Oromoon osoo kenname, barumsi Afaan Oromoo kutaa tokko jalqabee kenname, wayitiin Afaan Oromoof ramadame jiru osoo dabale, barattoonni yeroo shaakala adda addaa godhan duubdeebiin barsiisotaan Kennamuun osoo jajjabeeffaman fedhii qabaatan gaariidh.

BAAFATA

QABIYYEE	FUULA
Galata	i
Axareeraa	ii
BOQONNAA TOKKOO: SEENSA	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannicha	3
1.3 kaayoo Qorannichaa.....	4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo	4
1.3.2 Kaayyoo Gooree	4
1.4 Barbaachisummaa qorannoo kanaa.....	5
1.5 Daangaa Qoranichaa	5
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	6
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	7
2.1 Maalummaa Afaan Lammaffaa	7
2.2 Faayidaan Afaan Lammaffaa Barachuun qabu.....	7
2.3 Waantoota Afaan Lammaffaa Barachuu Irratti Dhiibbaa Fidan.....	9
2.4 Afaan Lammaffaa Barachuu Keessatti Rakkoolee Mudatan	9
2.4.1 Rakkoolee Daree Barnootaa Ilaalchisee	11
2.4.2 Rakkoolee Barsiisotaa Ilaalchisee.....	11
2.4.3 Mala Baruu Barsiisuu	12
2.4.4 Meeshaalee Deegarsa Barnootaa	12
2.4.5 To’annaa Daree Barnootaa	13
2.4.6 Rakkoolee Barattootaa Ilaalchisee.....	13
2.4.7 Faayidaa Barataniif Walaaluu.....	13
2.4.8 Rakkoo Naamusaa	13
2.4.9 Rakkoo Ilaalchaa.....	14
2.5 Maalummaafi Madda Fedhii.....	14
2.6 Faayidaa Fedhiifi Onnachiiftuu	15
2.7 Fedhii fi kaka’umsa.....	17
2.8 Sakatta’a Qorannoo Walfakkaataa.....	18

2.9 Yaadiddama Qoranichaa Irratti Hundaa’u	20
BOQONNAA SADI: MALA QORANNICHAA	22
3.1 Saxaxa Qoranno	22
3.2 Irraawwatama Qorrannichaa	22
3.3 Iddattoo fi Adeemsa Iddatteessuu	23
3.4 Meeshaaleen Odeeffannon Ittiin Funaaname.....	23
3.4.1 Bargaaffii Barattootaa.....	23
3.4.2 Afgaaffii Barsiisotaa	24
3.4.3 Daawwannaa	24
3.4.4 Sakatta’a barruulee Barattootaa	25
3.5 Adeemsa Qorannichaa	25
3.6 Mala Qaaccessaa Ragaa	26
BOQONNAA AFUR: RAGAA QINDEESSUU QAACCESSUUFU HIIKUU	27
4.1 Odeeffannoo Barattootaafi Barsiisotaa	27
4.1.1 Odeeffannoo Dhuunfaa Barattootaa Ilaachisee Jiru	27
4.1.2. Odeeffannoo dhuunfaa Barsiisotaa Kennanii	28
4.2 Dhimoota Fedhi Barattootairraatti dhibbaa taasisan.....	29
4.2.1 Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan afaanicha barachuuf fedhii hammamii qaban.....	29
4.2.2 Waantoota Fedhii Barattootaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesiisuu danda’an.....	36
4.2.3 Barsiisonni Barattoota Keessatti Fedhii Afaan Lammaffaa Itti Horuuf Tattaaffii Taassisan	39
4.2.4 Rakkoolee Fedhii Barattootaa Afaan Oromoon Akka Afaan Lammaffaatti Barachuuf qaban Irratti Dhiibbaa Geesiisuu Danda’an.....	43
4.3 Qaaceessa Ragaa gaaffiilee banaa ta’an irraa aggame	47
4.4 Qaaccessaa Ragaa Sakatta’a Barruu Barattootaa	48
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA GOOLABAAFI YAADA FURMAATAA	48
5.1 Cuunfaa	48
5.2 Goolaba	49
5.3 Argannoo.....	50

5.4 Yaada Furmaataa	51
Wabii.....	53
MulistuuA: AfgaaffiiBarsiisotaa Deebi’u.....	55
Mulistuu B Bargaaffi Barattootaaf dhiyaate	56
Mulistuu C: Unka Mirkanneeffannaa daawwanaa daree	59
Qabxii Daawwannaa Dareef Qophaa’e.....	59
Mulistuu D. Odeeffannaa Daawwannaa Daree Iraa Argame.....	62
Mulistuu E: የአፋን ኦሮሞና የሰነ ፅሁፍ ክፍል፤ ለተማሪዎች የቀረቡ የጽሁፍ መጠይቅ.....	65

Tartiiba Gabateewwanii

Gabatee 1	Ragaa Odeeffannoo Dhuunfaa Barattoota Agarsiisan.....	27
Gabatee 2	Ragaa Odeeffannoo Dhuunfaa Barsiisota Kennanii.....	28
Gabatee 3	Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan afaannicha barachuuf fedhii qaban ilaalchisee.....	30
Gabatee 4	Fedhii Barnoota Afaan Oromoo Barachuuf Kanneen miidhan ilaalchisee.....	36
Gabatee 5	Barsiisonni Barattoota keessatti Fedhii Afaan Oromoo Itti Horuuf Caraaqan Ilaalchise.....	39
Gabatee 6	Fedhii Afaan Oromoo Barattoota Afaan Lammaffaa Barachuuf rakkoo itti ta'an.....	44

BOQONNAA TOKKOO: SEENSA

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Afaan mallattoo eenyummaa saba tokkooti. Yaada kana Addunyaan (2014, f1), “Afaan sagalee dubbiiitiin kanfayyadamu mallattoo eenyummaafi baattuu aadaa hawaasaa tokkoo kan ta’e meeshaa walqunnamtiiti.” Jedha. Kanaafuu faayidaan afaanii inni guddaan walqunamsiisuuf oola. Mallattooleen biraa jiraataniis hanga afaanii kan milkaa’ina, fedhii, duudhaa, barsiifata, gaddaafi gammachuu goonfachiisu hinjiru. Akkasumas afaan meeshaa dhalli namaa ittin waliigalu keessaa isa baay’ee olaanaa ta’uu isaafi afaan malee waa’ee dhala namaa yaaduun akka hindanda’amnedha, Jindala, (2005, f. 5).

Daa’immaan maatiifi naannoo isaaniirraa afaan tokkoffaa isaanii ergaa baraniin booda garamana barumsaa dhufuun kanbarumsa itti baratan immoo afaan lammaffaa isaani ta’a. Afaan lammaffaa barachuu jechuun akka Ritgerotil (2013) ibsutti, afaan lammaffaa barachuun adeemsa itti afaan kamiyyuu afaan dhalootaan booda, akka afaan lammaffaa, sadaffaas ta’e arfaffaatti kan baratamu dha. Kanaafuu, afaan dhalootaan adda kan ta’e afaan baratamu kamiyyuu afaan lammaffaa jedhama.

Afaan lammaffaa barachuu jechuun akkuma afaan tokkoffaa dhuunffachuu jechuu miti. Sadarkaa sadarkaa ittiin waliigalani irra geenyaan, ergaa barbaadamu ittiin dabarsuufi fudhachuu dandeenyaan gahaadha. (Muniandy, Nair et al 2010). Haata’u malee, afaan dhaloota ofiin barachuun bu’uura dandeettii afaan lammaffaati. Dandheettiin qabiyyeefi beekumsa xinqooqaan afaandhalootaan takka baratame afaan lammaffaa barachuun barattootaaf baay’ee murteessaa akka ta’e nihubatama. Commins (2000) durumaa jalqabee olaanttumaan afaan tokko biyya keenya keessatti dagaagee waantureef fedhiin afaan biraatiin barachuu kan amaleeffatame miti. Kanuma irraa ka’uun namootin hedduun naannoo Oromiyaa keessatti dhalatanii guddatanii hanga umuriin isaanii waggaa 30fi isaa ol jiraatanii Afaan Oromoo dubbachuufi barreessuu otoo hin beekiin faranijiin biyya alaati dhufuun ji’oota muraasa keessatti nagaa gaaffachuus ta’e Afaan Oromootiin ergaa dabarffachuu, fudhachuufi waliigaluun yeroo carraaqani argina. Kun immoo fedhii qabaachuu isaanii agarsiisa. Dhalli namaa afaan lammaffaa yeroo baruuf yaalu kana immoo al tokkotti barachuu danda’a jechuu otoo hinta’iin waan adeemsa keessa barachaa deemuu danda’udha.

Haaluma kanaan namoonni yeroo afaan lammaffaa baratan rakkoo isaan mudatu ilaalchisee beektoota garaagaraatiin qorannoon taasifameera. Qorannoon gaggeeffame kunis adeemsa afaan barachuu keessatti rakkoon jiru maali? kan jedhuuf sababii deebii kana deebisuuf yaalan hubachuun ni danda'ama. Kunis sababa garaagaraatiin hawwaasni tokko hawwaasa biroo waliin makamee jiraachuu isaatiin akka ta'e beekamaa dha jechuun (Baye, 1987; f.7) ibsa. Kanaaf namni tokko afaan lammaffaa barachuuf maaliif akka isa barbaachisu beekuun barbaachisaa ta'a.

Barumsa afaan lammaffaa barachuu keessatti immoo fedhiin bakka guddaa kan qabu fi barattootaa afaan lammaffaa barataniif humna jabaa kan kennuufii dha. Kana malees, fedhiin kaka'umsa yookiin kaayyoo fixaan bahinsa fi ilaalcha afaan barachuuf qaban kan guddisu dha. Fedhiin jireenya nama tokkoo keessatti gocha raawwatamu tokkoof fiixaan ba'iinsa karoora akkasumas hawwii hojii yookiin barumsaaf murteessaa dha. kana malees, fedhii barattoonni barachuuf qaban kan midhamuu danda'u ilaalchii fi hubannoon barumsichaaf isaan qaban yoo gadi aanaa ta'e dha. Travers (1963, f.87) Yaada kana cimsuun, barachuun fedhii barattoonni barumsichaaf qaban irratti akka hundaa'ufi ilaalcha barattoonni barsiisaa, mana barumsaafi barumsa sanarratti qaban haala baruufi barsiisuu keessatti dhimma ijoo xiyyeeffannoo barbaadu ta'uu ibsa.

Hojii baruufi barsiisuu haala gaariin galmaan gahuuf barattoota barumsa isaanirratti fedhii itti horuun dhimma xiyyeeffannoo guddaa barbaadudha. Yaada kana irratti Aggarwal (1995), Kaka'umsi fedhii akka uumu, fedhiinis xiyyeeffannoon akka jiraatu kantaasiisu ta'uu, xiyyeffannoon jiraachuun immoo barumsi haalaan akka baratamu kan taasiisu akka ta'e ibsa.

Walumaagalatti Fedhii Barnoota Afaan Oromoo barattoota afaan lammaffaa isaanii ta'e barumsi kennamu bu'aa qabeessa gochuun barattoota galma barbaadamu biraan gahuuf gaheen ogeeyyii barnootaa iddoo guddaa qaba. Barsiisaan oggummaa beekumsaan lammii qaruuti. Kanaaf barnoota qulqullina qabu barattoota Afaan Oromoo afaan lammaffaa baratan kanneen biraan ga'uun bu'aa qabeessummaa barumsichaa firii isaan galmeessisaniin mirkanneeffachuun kan danda'amu adeemsa ogeeyyii kanaan sakatta'uun ciminaafi hanqina jiru yeroo yeroon adda baafachaa yoodemani qofaadha. Haala kanaan barattoota afaan lammaffaa baratan qulqullina barnootaa eegsiisuuf jijjiirama barattoonni galmeessisan madaalaa deemuun ga'ee barsiisota isa guddaa ta'a.

Dabalataanis, qorannoon kun yaada beektonni waa'ee afaan lammaffaa ilaalchisee barreeffama dhiyyeessan fi qorannoo namoonni gaggeessanii turan kan bu'uureffate dha. Haaluma kanaan manneen barumsaa sadarkaa tokkoffaa magaala Jimmaa keessatti barattoota kutaa 5-8^{ffaa}tti kan barataan, garee barnoota Afaan Amaaraatiin baratan irratti qorannoon kun gaggeefame. Kana keessaa barattoota kutaa 5-8 tti baratan garee Afaan Amaraa Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti kan baratan akka burqaa iddattotti qabaman irratti hojjechuuf filadhe. Barattootni garee kanaa kutaa shanii eegalanii Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratu. Xiyyeeffannoon kun manneen barnootaa sadarkaa tokkoffaa magalaa Jimma keessaa mana barumsa Hibiret, Jimmaa sadarkaa 1^{ffaa}, Mandara fi Ginjoo marsaa lamaffa kutaa 5-8 tti jiran keessaa Afaan Oromoo akka afaan lamaffaatti baratan qofa kan ilaallatu dha.

1.2 Ka'umsa Qorannicha

Fedhiin waan tokko baruufis ta'e bira gahuuf bu'uura dha. Barnoota afaan lammaffaa qofaa osoo hin taane waan hojjetamu hundaaf fedhiin murteessaa dha. Oddeeffannooleen adda addaa akka ibsutti yeroo baay'ee barattootni sadarkaa gidduu galeessatti argaman fedhii isaan afaan barachuuf qabani gadi aanaa dha. Kana ilaalchisee Abiye (1998), akka ibsutti "What appears to be the root cause of these low grades is the lack of motivation in the language classroom." jedha. Kana jechuun kutaalee gadi aanaatti rakkooleen ijoo kutaa keessatti afaan barachuuf sababa ta'an hanqina kaka'umsa dhabuu ti jechuun niibsa

Dhimmoonni qorannoo kanaa waa'ee Sakatta'a Fedhii Barnoota Afaan Oromoo barattoota Magaala Jimmaa Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e mata duree jedhu kana irratti qorattuun akka qorattuuf ishee kakaase waggoota 20 oliif yeeroo barsiisaa turteefi yeroo ammaas barsiisaa jirtu irraa ka'uun waan argaafi dhaga'aa akkasumas odeeffannoowwaan barsiisota manneen barnoota biraa barsiisan irraa odeeffannoo walfakaataa ta'an irraa qabduunidha. Kunis barattoonni kutaa 5-8tti barnoota Afaan Oromoo itti barachaa turaniifi fedhii isaan barnoota afaan lammaffaa kanaaf qaban maal fakkaata kanjedhu sakatta'uun adda baasuudha. Akkasumas barsiisonni Afaan Oromoo afaan lammaffaa barsiisan tokko tokko fedhii barattoonni barumsa kana irratti qabaniin walqabsiisuun barsiisonni dabaree Afaan Amaaraa barsiisuu irraa kanneen dabaree Afaan Oromoo akka filatanfi barattoonni Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e kunis akka fedhii hinqabaanne qorannoon mirkanneeffachuuf qorattuu kakaase.

Walumaagalatti afaan lammaffaa barachuuf fedhiin murteessaa waan ta'eefi daa'iimmaan sabaafi sablammootaa naannoo oromiyaa keessatti argaman keessumattuu Maagaala Jimmaa sadarkaa tokkoffaa ijoollee afaan barnnoota isaanii Afaan Amaaraa ta'eefi kutaa 5^{ffaa} irraa jalqabanii Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barataniif sirni barnootaa BBO qopheeseen hojiirra ooleera. Haala kana keessatti garuu amma yoonatti fedhiin barattootaa kun Afaan Oromoo Akka Afaan lammaffatti barachuuf qabanfi fedhii barattoonnifi maatiin barattootaa irratti qaban sakatta'amee waan hinbeekneef kallattii kanaan qorannoo kana gageessuudhaan qaawwaa jiru sakatta'uun barbaachiisaa ta'ee argameera. Kanas galmaan ga'uuf gaaffiin bu'uuraa qorannichaa kanneen armaan gadii jiran ta'u.

1. Barnoota Afaan Oromoo kutaa5-8 akka afaan lammaffatti baratan afaannicha barachuuf fedhihammamii qabu?
2. Rakkoolee fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geessiisuu danda'an furuuf maalfaatu taasifamuu qaba?
3. Barsiisoonni barattoota isaanii keessatti fedhii afaan lammaffaa itti horuuf ammam tattaafatu?
4. Waantoonni fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti Dhiibbaa geessisuu danda'an maalfa'i?

1.3 kaayoo Qorannichaa

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroon qorannoo kanaa fedhii barattoota baranoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffa isaanitti baratan sakatta'uuf kan qophaa'e dha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoo gooreen qorannoo kanaas kanneen armaan gadiiti.

1. Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan afaannicha barachuuf fedhii hammamii akka qaban adda baafachuuf.
2. Rakkoolee fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geessiisuu danda'an furuuf maalfaa akka godhamuu qabu beekuuf.
3. Barsiisoonni barattoota keessatti fedhii afaan lammaffaa itti horuuf yaaluu isaanii adda baafachuuf.

4. Waanttoota fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisuu danda'an ibsuuf.
5. Argannoo qorannicharratti hundaa'uun yaada furmaataa kaa'uuf

1.4 Barbaachisummaa qorannoo kanaa

Kaayyoon guddaa qorannoo kanaa sakatta'a fedhii barnoota Afaan Oromoo barattoota afaan lammafaa isaanii ta'e adda baasuun beeksisuu dha. Haaluma kanaan qorannoon kun fedhii dhabuu afaan lammaffaa barachuu irratti dhiibbaa dandeettii barattootaa irratti qabu fi ga'ee dhimmamtoonni fedhii barnoota afaan lammaffaa hojjiirra oolchuu keessatti qaban ibsuuf qooda guddaa qaba. Kanaafuu waraqaan qorannoo kun haalaan bu'uura jedhaman armaan gaditti tarreefamaniif barbaachisaa ta'ee mul'ata.

Qorannoon kun qaamolee kanneen akka barattootaa, barsiisotaa sadarkaa tokkoffaa, hawaasa naannoo fi gara fuula duraatti qorannoo mata duree kana irratti hojjetaniif nibarbaachisa. Qaamoleen kun bu'aa qorannoo kana irratti hundaa'uun rakkoolee jiran addaan baafachuun furmaata karaa isaanii kaahuuf isaan gargaara. Barattoonni sadarkaa tokkoffaa fedhii barnootaa Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e fedhii, ilaalchaa fi dandeetti isaan afaan lammaffaa isaaniif qaban hubatanii akka foyyeeffataniif baay'ee isaan gargaara. Akkasumas barsiisota mana barumsaatiif mala baruu barsiisuu fedhii barattoonni afaan lammaffaa isaaniif qaban foyyeesuun qulqullina barnootaa Afaan Oromoo fiduuf nifayyada.

1.5 Daangaa Qoranichaa

Qorannoon gaggeeffamu kun bakki isaa naannoo Oromiyaa Godina Jimmaa bulchiinsa magaalaa Jimmaa mana barnootaa Hibiret, Mandaraa, Jimmaa sadarkaa 1^{ffaa} fi Giinjoo magaalaa Jimmaa Sadarkaa tokkoffaa manneen barnoota mootummaati. Manneen barnootaa kana keessatti kutaa 1-8 tti dabaree lamaaniin Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraatiin barumsi ni kennama. Qorannoon kunis barattoota kutaa 5-8 tti Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan irratti kan xiyyeeffate ta'ee, kanneen Afaan Oromoo kutaa 5^{ffaa} tti jalqabaniin baratan manneen barnootaa Mootummaa magaalaa Jimmaa irratti xiyyeeffachuu jedhu daangeessuun hojjechuuf qorannichaa murteesseera.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon Fedhii Barnoota Afaan Oromoo Barattoota Magaala Jimmaa Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e sakatta'uuf tattaaffiin taasiffame keessatti hanqinnooni jirani kanneen akka sakatta'a barruu odeeffannoo lammaffatti Afaan Oromootiin argachuu dhabuu, barreeffamoonni afaan alaatiin jiran yemmuu Afaan Ormootti jijjiraman guutummaa guutuun hiikaan walfakkachuu dhabuu, akkaata qo'annichaa irratti muuxannoo gahaa dhabuun dhiphachuu yemmuu ta'u, gama barattootaan immoo odeeffannoon jiruufi deebii quubsaa ta'e kennuu dhiisuun hanqina qorannichaa ta'ee argameera. Dabalataan rakkoon dhukkuba kooronaa akkuma guutummaa biyyaatti irratti qaqqabeen manneen barnootaa cufamuu irraa kanka'e kan bara 2012 karoofame ture gara bara 2013tti darbuun isaa odeeffannoo manneen barnootaa irraa yeroo lammaffaa fudhachuu dadhabii qabaachuufi qorannoon kun akka yaadameen hinhojjetamiin hafuun hanqina qorannichaa ta'eera.

Haata'umalee yeroo jirutti fayyadamuun barruulee garaagaraa sakatta'uun qorannoo garaagaraa mataa duree Kanaan walfakkaatan sadarkaa MA walmadaalan gara mata duree kanatti fiduun walfakkeenyaafi garaagarummaa jiru ilaaluun danda'ameera.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU

2.1 Maalummaa Afaan Lammaffaa

Afaan lammaffaa jechuun afaan dhalootaa kan hintaane fi afaan dhalootaa irratti dabalataan afaan bararatamuu fi dubbatamu dha. Akka Einar Garibaldi. (2013, f. 1-2), jedhutti “Any other language apart from the first language called a second language.” jechuun ibsa. Afaan kamiyyuu afaan dhalootaan ala kan baratamu fi dubbatamu hundi afaan lammaffaa jedhama. Akka biyya keenya Itiyoophiyaatti immoo namni tokko afaan tokkoo ol kan dubatu baay’ee dha. Gara naannoo Oromiyaattis yoo dhufne afaan hojii naannoo Oromiyaa Afaan Oromoo yoo ta’e iyyuu afaan biroo yookaan afaan lammaffaa kan dubbatan danuu dha. Haata’u male, afaan dhalootaa isaanii ala kan ta’ee afaan baratamuu fi dubbatamu kun afaan lammaffaa jechuu dha. Kana jechuun immoo afaan lamaa ol kan barachuu fi dubbachuu danda’an illee akka jiran ni beekama. Kun immoo akka afaan sadaffaafi arfaffaatti fudhatama.

Galmee jechootaa Oxfordi keessatti akka ibsametti biyya Ixaaliyaanitti ijoolleen martinuu afaan dhalootaa isaanitti dabalani afaan lammaffaa akka baratan ibsa. Kunis akka hubatamutti sababiin afaan lammaffaa baratan namoota gosa afaan garaagaraa dubbatan wajjiin akka waliigaluu danda’aniif dha. Namoonni kana hin hubanne tokko tokko garuu afaan tokko qofa dubbachuun gaarii isaanitti fakkaata. Keessumatu naannoon Oromiyaa afaan hojii Afaan Oromoo osoo ta’uu beekani Afaan Oromoo dubbachuu fi barachuuf fedhiin qabani baayyee gadi bu’aa dha. Kunimmoo jiruufi jireenyaa isaaniirratti dhiibbaa garaagaraa ittifiduu danda’a.

Masarat Zawudee (2008), Stephen (1988, f 101), waabeffachuun,” Afaan baruufi barachuu ilaalchisee ga’eessonni afaan lammaffaa barachuu yookaan dandeettii Afaanii foyyeesuuf karaa lama akka qabanidha kan ibsu. Isaaniis baruufi barachuudha.” jedha. Afaan baruun kaka’umsa gadi aanaafi xiinsammuu irratti kanhinxiyyeeffanne yemmuu ta’u,” Afaan barachuun kaka’umsa gaarii ta’een itti yaadamee naannoo manneen barnoota idilletti raawwachuun foyyaa’inni Afaan barachuu argama.” jedha.

2.2 Faayidaan Afaan Lammaffaa Barachuun qabu.

Afaan mallattoo eenyummaa saba tokkoo meeshaa riqichaa ta’ee beekumsa dhalootaa gara dhalootaatti dabarsuu dha. Uummanni Oromoo waggoota hedduu darban keessa afaan isaatiin gargaaramee seenaa, falaasama, aadaa fi og-barruu akkasumas, eenyummaa isaa akka hin

kabachiifanne dhiibbaan irra gahaa tureera. Ta'ullee dhiibbaa irra gahaa tureef osoo hin jilbeefatiin Afaan Oromoo guddachaafi daggaagaa sadarkaa amma jiru irra gaheera.

Haaluma kanaan Afaan Oromoo afaan hojii naannoo Oromiyaa fi afaan barumsaa ta'uu irra darbee yeroo ammaa afaan hojii Mootummaa Federaala Itiyoophiyaa akka ta'uu murtaa'eera. Kanaafuu sabaa fi sablammoonni naannoo Oromiyaa keessa jiraatan hundi ofii isaaniis ta'e ijoollee isaanii yoo barsiisan bu'aan irraa argatan guddaa dha. Sababiin isaa Uummata Oromoo ballaa ta'e kana wajjin waliigaltee guddaa uumuudhaan tokkummaan gidduu uummataa akka cimuu gargaara. Kanaafuu barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti dubbataniif Afaan Oromoo akka afaan lamaffaatti si'aayinaan yoo baratan faayidaan irraa argatan guddaadha. Einer Garbaldiinis (2013, f. 7) faayidaa afaan lammaffaa barachuu akka kanaatti ibsa. "Bilingual children tend to perform better than monolingual children in many language tasks. In fact, children who become bilingual in those family environments could become more efficient and productive learners."

Ijoollonni af-heddee dubbatan kan afaan dhalootaa qofaa dubbatan caalaatti hojii isaaniitti gahumsa akka qaban dha. Dhugaatti ijoolleen maatii isaanii uummata af-heddee dubbatan keessa jiran barumsa isaaniitiin gahumsa kan qaban fi bu'aa qabeessa akka ta'an ibsa. Ijoolleen afaan lama dubbachuu danda'an warra ijoollee af-tokkee qofa ykn afaan dhalootaa qofa beekan irra barumsa isaaniitti galma gahumsa qabu. Sababiin isaa barattoonni kun barumsa isaaniitti barattoota afaan tokkee caalaa gahumsa qabaachuu kan danda'aniif kallattii adda addaan uummata naannoo isaanii afaan garaagaraa dubbatan waliin waliigaluu isaan dandeessisuu isaatiidha. Dandeettii afaan garaagaraa dubbachuu qabaachuun isaanii kunis waan namoota biroo irraa barachuu qaban barachuuf isaan gargaara.

Barattootni afaan lammaffaa akka baratan gochuuf kaka'umsa isaan keessatti uumuun baay'ee barbaachisaa akka ta'e ni ibsama. Akka Pandey (2005, f.79) jedhutti, "Motivation, defined as the impetus to create and sustain intentions and goal-seeking acts, is important because it determines the extent of the learner's active involvement and attitude toward learning." Kaka'umsi jiraachuun isaa barattoota fedhii isaanii barumsicha irratti akka xiyyeefatan gochuudhaan amananii akka ofitti fudhatan fi si'ayinaan akka hordofan fi galmaan akka gahan humna guddaa ta'aafii kan jedhu dha. Kanaafuu barumsa afaan dhalootaan ala afaan lammaffaas barachuun

jireenya naannoo yookiin hawwaasa baay'inaan keessa jiraatan waliin waliigaltteedhaan jiraachuuf, akkasumas jiruu fi jireenyi isaanii bu'aa qabeessa akka ta'u gochuu keessatti shoora guddaa taphata.

2.3 Waantoota Afaan Lammaffaa Barachuu Irratti Dhiibbaa Fidan.

Afaan lammaffaa barachuu waantoonni dhiibbaa fidani ilaalchisee yoohedumina qabaatanis, Masarat Zawudee (2008), qorataa afaanii kanta'e George, Yule (1996, f 192) waabeffachuun. akka armaan gaditti ibsa. Afaan lamaffaa barachuu irratti waantootni dhiibbaa fidan umurii, yoomeessafi sodaadha jechuun ibsa.

Afaan lammaffaa barachuuf yoomeessi kutaa keessa gahaa akka hintaaneef hawaasa afaan sana dubbatu naannoo mana barumsaa jiraatan afaan lammaffaa dareen alatti barachuun barbaachisaa akka ta'e, Yule, (1996, f 193) ibsa. Ijoolleen ofbeekan kanneen xixxiqoo ta'an caalaa waan sodaataniif afaan lammaffaa yemmuu baratan dogoggora raawwachuu dandeenya jecuun sodaachuufi dhiphachuu danda'u. kun immoo akka afaan lammaffaa kana bilisa ta'anii ofitti amanamummaa hinbaranneef danqaa itti ta'a jechuudha. George Yule (1996, f.192) ibsa. kanaan barattoonni Afaan Oromoo afaan dhaloota isaanii hintaane yeroo akka afaan lammaffaa baratan offitti amanamuumaafi sodaachuun waan dogoggora uuman itti fakkaachuun akka afaanicha sirritti hinbaranne dhiibbaa itti ta'a.

Akka naannoo oromiyaatti yoofudhanne barattoonni Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e kutaa 5^{ffaa}ttii jalqabaniif Afaan Oromoo baratu. kuni immoo barattoonni kuni umuuriin isaanii waan dabalaa deemuuf akka kutaa gara gadiitti bilisaafi sodaa tokko malee barachuuf akka afaan tokkoffaa isaanii ta'uu dhisuun fedhiin barumsa kanaaf qaban laafaa waanta'uuf dhiibbaa itti ta'uu danda'a.

2.4 Afaan Lammaffaa Barachuu Keessatti Rakkoolee Mudatan

Barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan manneen barnootaa magaala Jimmaa keessatti argaman maal akka ta'e hubachuun barbaachisaa dha. Akkuma waliigalaatti afaan lammaffaa barachuun rakkoo mataa isaa akka qabu ni beekama. Dhimma kana ilaalchisuun qorattoonni baayyeen qorachuudhaan irratti hirmaataniiru. Isaan keessaa tokko kan ta'e, (Barriers to language learning and acquisition: By DDEUBEL, December 12, 2010) qorannoon

isaa akkana jedha. “Learning a second language isn’t easy. There is a lot that can get in the way. It isn’t as automatic or sure as we had supposed. Depending on the person there can be some high barriers to learning another language.”

Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti barachuudhaaf rakkoon yoo jiraate iyyuu barachuun garuu kan nama gaafachiisu miti. “For many learners of second language, multiple factors complicate learning the oral component of a new language.” (Blogs NTU). Barattoota baay’ee barumsa lammaffaa barachuun rakkoo wal xaxaa ta’etu argama. Sababii isaas qorattoonni biroo akkas jechuun ibsu. “Learners’ culture can be a barrier to second or foreign language learning Cultural differences may cause confusion and cultural misunderstandings learning a second language means learning to speak and comprehend it.” (Mar 20, 2014). Yaadni kunis barattoota afaan lammaffaa baratanitti aadaan keessa jiraatan gufuu isaanitti ta’uu ibsa. Kun immoo kan ta’u garaagarummaa aadaa fi maalummaa aadaa irratti beekumsa dhabuutiin kan ka’e jechuu dha. Haaluma kanaan barattoota afaan lammaffaa baratan irratti gufuu ta’uu kan danda’u;

1. Kaka’umsa hawwaasaa yookaan maatiin isaanii afaan lammaffaa dubbachuuf qaban laafuu.
2. Kaka’umsa barsiisotaa fi hirmaannaan mana barumsaa keessatti qaban xiqqaachuu fi maaltu nadhibeen bira darbuu.
3. Afaan Oromoo jalqaba irraa (Oolmaa Daa’imman irraa) kaasee barachuu dhabuu.
4. Kutaa 5^{ffaa} irraa eegaluun Afaan Oromoo barachuun barattootaa warra kutaa 1^{ffaa} irraa Jalqabaniin baratan waliin ofilaaluun haamileen isaanii xiqqaachuufi Kanneen kana fakkaatan rakkoo ta’uu danda’uu.
5. Baradhee faayidaan irraa argadhu maali? Jechuun faayidaa irraa argatan hubachuu dhabuufi kanneen kana fakkaatan rakkoo ta’uu danda’a.

Yaada kanaa olitti ibsame beektonnis akkanatti deegaru. “Environment that is not conducive to language learning further adds to the problem,” (Jalaluddin et al, 2009). Uummanni naannoo afaan barachuu keessatti yoo hin hirmaanne rakkoo akka uumuutti fudhatamaa jedha. Kanaaf barattoonni magaala Jimmaas rakkoolee kana sirriitti hubachuu qabu jechuu dha. Akka (Bolinger, 1968) jedhutti “Language is a very important means of communication. It is very difficult to think of a society without language. It is sharpening people’s thoughts and guides and controls their entire activity. It is a carrier of civilization and culture.” Afaan meeshaa

waliigaltee namootaa waan ta'eef baay'ee barbaachisaa jechuu dha. Saba tokko beekuuf afaan irraan ala hin danda'amu. Afaan uummataa hojii yookiin gocha isaanii yaadafi qajeelcha to'achuudhaan gara qaroominaatti kan geessu ta'a. Kun immoo gara qaroominaatti daandii ceesisu dha.

Rakkooleen fedhii barattootaa barumsa afaan lammaffaa isaanii qaban irratti kanneen rakkoo itti ta'an baay'inaan jiraachuu malanis, akka adeemsa baruu barsiiuu yeroo ammaa haala barumsi itti kenamaa jiruun yoo fudhatmee, rakkoolee daree barnootaan, rakkoo barsiisaafi barattootaan waliin walqabate akka fakkeeniyatti ilaaluu nidanda'ama.

2.4.1 Rakkoolee Daree Barnootaa Ilaalchisee

Barumsi daree barnootaa keessatti itti kennamu barattootaaf mijataa ta'uu qaba. Barattoonni barumsa kennamu irratti gammachuufi kaka'umsa akka horatan gochuun fedhii isaanii gara barumsatti kan fidu ta'uu qaba. Harmer (1991) akka ibsutti, haalli daree barnootaa hojii baruu barsiisuu irratti gahee ol'aanaa kan qabuufi fedhii barattootaa gara ciminaatti yookiin laafinatti jijjiiruu kan danda'u ta'uu ibseera. Kanaaf rakkoon daree barnootaatiin walqabatee mul'atu yoojiraate furmaata itti kennuun akka barattoonni barumsa kennamu irratti fedhiin hirmaataan hala mijeessuun murteessaadha.

Yaaduma kana irratti Bantiin (2014), Atkins fi kaawwan (1995) waabeffachuun, haalli daree barnootaa kan barattoota kakaasu akka ta'e gochuuf bal'inni dareefi baay'inni teessoo lakkoofsa barattootaatiin kan walsime ta'uu; qulqullinni daree kan eegame ta'uu; kutaan ifa gahaa qabaachuu; akkasumas, meeshaalee deegarsa barnootaatiin kan guutameefi miidhagaa akka ta'uu qabu ibsa. Akkasumas, dareen barnootaa hirmaannaa barattootaatiin kan walqabatufi barattoonni

barumsa kennamu irratti si'aayinaan akka hirmaatan taasisuuf daree barnootaa hawwataafi mijataa gochuun fedhii barattootaa barumsa kennamu irratti guddisuun murteessaa akka ta'e agarsiisa.

2.4.2 Rakkoolee Barsiisotaa Ilaalchisee

Barsiisaan barumsa qulqullina qabu barattoota biraan gahuuf isa hangafaafi murteessaadha. Kanaaf barsiisaan barattoonni barumsa haala gaariin barataniidoo guddaa gahuu qabu jechuun

gahee isaa bahachuufi akka milkaa'an gochuuf dursa fedhii isaanii kakaasuun barnooticha jaal'chiisuu qaba. Bantiin (2014), Wright (1987, f 125) waabeffachuun, mana barnootaa keessatti gaheen barsiisaa hedduu akka ta'eefi barsiisaan akka abbaa, haadhaa, gorsaa ta'ee gahee hedduu qabaachuu isaafi gaheen isaa inni guddaan qajeelchuufi hooganuu akka ta'e ibseera.

Adeemsa baruu barsiisuu keessatti rakkooleen jiran ilaalchisee fedhii barattoonni barumsaa isaaniif qaban irratti gadi aanaa taassisan keessaa kanneen akka meeshalee deegarsa barnootaa fayyadamuu dhiisuu, to'annaan barattootaa laafuu, mala baruu barsiisuu, wayitii barnootaa gubuu, meeshaalee barnootaa kitaaba barataan ala fayyadamuu dhiisufi k.k.f haala baruu barsiisuu irratti rakkoolee barsiisotaan walqabatanidha.

2.4.3 Mala Baruu Barsiisuu

Mallii baruu barsiisuu ammayyaa ta'e fayyadamuun barattoota barsiisuun barumsa kennamu sana galmaan gahuuf mijataadha. Malli barsiissonni barnoota kennuuf hojiirra oolchan fedhii barattootaa irratti shoora guddaa qaba. Akka Harmer (1991, f 5) ibsutti, malli dhiyeessa barnootaa fedhii barattootaa barumsaaf guddisuus ta'e xiqqeessuuf gahee guddaa qaba. Malli kun kan barattoota gidduu-galeessa godhate (kan barataa hirmaachisu) fi kan barsiisaa giddu galeessa godhate (moofaa)jedhamuun iddoo lamatti qoodama. Malli kun kan barataa giddu galeeffate yoota'e hirmaannaan isaanii cimaa deemuun fedhiin isaan barumsaaf qaban guddachaafi dagaagaa deema. Akkasumas malli barattoonni itti baratan barsiisaa kan giddu galeeffate yoo ta'e garuu hirmaannaan isaanii waan hinjirreef fedhiin isaanii gadii bu'aa ta'a. Akka yaada haayyuu kanaatti malli barattoonni barsiiffaman fedhii isaanii keessatti kan bu'aa fiduu danda'u ta'uu mala.

2.4.4 Meeshaalee Deegarsa Barnootaa

Meeshaalee deegarsa barnootaa fayyadamuu barsiisuun barattoota keessatti kaka'umsa uummuun barattoonni barumsa baratan sana jaalachiisuun fedhii isaan olguddisuun hirmaannaa isaanii olaanaa gochuun nidanda'ama. Barsiissonni meeshaalee deegarsa barnootaa dabalataan kutaa keessatti fiduun barsiisuu qabu. Yaada kana Bantiin (2014), Brown (1994) waabeffachuun yoo ibsu, barsiisaan kitaaba barataa qofaa fayyadamuu osoo hintaane meeshaa deegarsa barnootaa mija'aa ta'an filachuun itti barsiisuu qaba. Kanaaf barumsa kennamu keessatti gaheen meeshalee deegarsaa barnootaa ol'aanaa ta'uu isaa hubatamuu qaba.

2.4.5 To'annaa Daree Barnootaa

To'annaan daree barnootaa haala seera qabeessa ta'een adeemsa baruu barsiisuu karaa mijataa ta'een fayyadamuun barumsi akka galmaan gahu gochuuf gargaara. Barsiisaan barumsa qulqullina qabu baratoota biraan gahuuf dursa gochawwan daree keessaa to'achuu danda'uu qaba. Yaada kana ilaalchisee Harmer (1991, f 181), to'annaan daree adeemsa barsiisaan haala baruu barsiisuu gaarii uumuuf mala filatamaa fayyadamuun gocha daree keessaa mara to'achuufi madaaluun kaayyoon barumsaa akkaataa barbaadameen galmaan geesisuu danda'uu akka ta'e ibsa.

2.4.6 Rakkoolee Barattootaa Ilaalchisee.

Fedhii Barattoonni Barnoota Afaan Oromoo barachuuf qaban irratti dhiibbaan geessisan hedduu ta'aniis, kanneen akka rakkoolee naamuusaa, faayidaa barataniif walaaluu, rakkoo ilaalchafi fedhii kan jedhan keessa muraasa ilaalla.

2.4.7 Faayidaa Barataniif Walaaluu

Barattoonni barumsa kennamu faayidaa barataniif yoohinbeekne kanneen fedhii isaaniirratti danqaa ta'an keessaa tokkoodha. Barumsa kennamu faayidaa qabu akka gaariitti beeknaan kaayyoo barbaadame gahuuf cimani baratu. Yookana ta'uu baate garuu barumsaaf iddoo kennuu dhiisuun fedhiin qaban gadi aanaa ta'a.

Barattoonni afaan lammaffaa isaanii baratan dhiibbaa eenyummaafi xiinsammuu isaaniirra ga'u barumsa akka jibbaniif akkasumas eenyummaa isaanii jibsiisu irratti gahee olaanaa qaba (Muhammad, 2014, f14). Akkuma yaada beektoota adda addaa kana irraa hubatamutti barattoonni haala gaariin barachuuf inni guddaan yooafaan dhalootaan baratan dadamqina barattootaa keessatti uumuun afaanoota biraallee kakkaasuun bu'uura af-lamee yookaan af-heddee ta'a.

2.4.8 Rakkoo Naamusaa

Naamuusa barattootaa sadarkaa kutaa keessatti yoofudhanne akkuma rakkooleen naamuusaa bal'aa ta'anitti, akkasuma sababoonni rakkoo naamuusaas baay'ee bal'aadha. Rakkooleen kunis kutaa keessaafi kutaa alatti uumamuu danda'a. Rakkoon naamuusaa sadarkaa kutaatti uumamaniis baay'ee yemmuu ta'an: isaaniis, fedhii barumsaa dhabuu, barumsa irraa hafuu,

hiryoota isaanii waliin walddhabuufi ajaja barsiisaa diduudha. Robers (1983, f 34), naamuusa daree ilaalchisee, barattoonni lammii gaariifi kan rakkoo hiikan ta'uu caalaa kan amala gaarii hinqabnefi kan rakkoo uumuu danda'an haalli qabatamaa daree keessaa isaan godhuu akka danda'u agarsiisa.

2.4.9 Rakkoo Ilaalchaa

Barattoonni afaan lammaffaa isaanii fedhiin akka hinbaranne godhan keessaa tokko rakkoo ilaalchaati, Barumsa kennamu irratti ilaalchi barattootaas ta'e namoota biroon gaarii yoo ta'e fedhiin isaanii dabalaa deema. Akkasumas ilaalchi qaban yoo gaarii hintaane immoo fedhii barumsichaaf qaban gadi bu'aafi laafaa ta'aa deemuun bu'aa dhabeessa taasisa. Kanaaf immoo barattoonni ilaalcha gaarii akka qabaataniif gaheen barsiisaa ol'aanaa ta'uu qaba. Barattoonni ilaalcha qaban akka sirreeffataa deemuun barumsa isaanitti bu'aa qabeessaafi milkaa'anii gorsi barsiisaa murteessaadha. Akka yaada Spolsky (1989), barattoonni barumsichaaf ilaalcha gaarii qabaachuun jijjiirama amalaa barbaadame fiduu kan danda'ani barumsi kennamu yoo fedhii barattootaa wajjiin yoo walargachuu danda'edha jechuun ibsa.

2.5 Maalummaafi Madda Fedhii

Fedhiin galma ga'iinsa kaayyoo barnootaa milkeessuuf adeemsa baruu barsiisuu keessatti barsiisoonni fedhii barattootaa isaanii kakkaasuu qabu. Barattoonni barumsa haala karoorfameen barachuun bu'aa barbaadame bira akka gahan gochuuf qajeelchuufi gorsuun fedhii akka horatani gargaaruun barbaachiisaadha. Akka Aggarwal (1995, f.191) jedhutti, barumsi haala gaariin kennameera kan jedhamu yoo barsiisaan barattoota keessatti fedhii uumuun isaan kakkaasuurratti yoo milkaa'edha. Gorsii barsiisaa waan sirrii ta'e barattoonni karaa sirriin baratani galma barbaadamu akka gahan dadammaksuu irratti xiyyeeffachuu akka qabu ibsa. Dabalataanis Spolsky (1989), barumsi kennamu fedhii barattootaa wajjiin walargatee jira yoota'e, barattoonni barumsichaaf yaada gaarii qabaachuun jijjiirama amalaa isaaniirratti barbaadamu fiduun kan danda'amu ta'uu ibsa.

Akka qorannoon Naiama, et al (1978) ibsutti, waan cimaa ta'ee namatti argamu tokko salphisani fudhachuuf fedhiin bu'uura isa guddaa akka ta'efi hojii gaariin kun immo fooyyaa'insa qajeelaa ta'eef kan namni qopheessu fedhi onneerra madde yookaan kaka'umsa

milkaa'ina dhuunfaaf kan horachiisu, hawwii jabaa, fuleeffannaa galma gahufi jabbinni akka barbaachisu ibseera.

Karaa biraatiin immoo Harmer (2001) akka ibsuuf yaaletti dursinee yaada barnoota afaanii sansakaa barataatiin walitti qabsiisuu fi haala barataa fuuleeffachuun xiyyeeffannoo xiinlugaa akka ta'e agarsiisa. Dabalataanis aadaan gargaaramee akkaataa barnootaa itti dabarsan garaagaraa qabaachuu danda'a jedha. Kanaafuu haalli barsiisaan itti dhiheessu hammamiyyuu gaarii ta'u ijoolleen gara isa duraan amaleeffatani sanaatti waan harkiffamaniif afaan barsiisuu keessatti milkaa'uu fi dhiisuu ni mul'ata jedha. Kanaaf akkaataa itti barsiifnu qindeesuun fedhii fi dandeetti jaraa irratti hundoofnee barnoota keenyatti karoofachuufi akkaataa isaan itti barachuu fedhani irratti hundaa'uun haala isaaniif mijatu qopheessuun barbaachisaa dha. Fedhii barataa fi akkaataa barnoota gaarii dha jedhee barsiisaan itti amanu sana walmadaalsisanii wixinee qopheessuun bu'a qabeessa.

2.6 Faayidaa Fedhiifi Onnachiiftuu

Harmer (2001) akka kaa'etti, barattoota keessatti fedhii uumuuf sisi'eesuu fi kakaasuun daran barbaachisaa akka ta'e kaa'eera. Fedhiin yeroo mara kaka'umsa keessoo akka ta'eefi fedhiin kunis kan dagaagu galma fuula isaa dura jiru namni tokko yoo tilmaamu danda'edha jedhu haayyootni baay'een. Harmaris yaaduma kana yeroo cimsu, barreeffama isaa armaan olii keessatti galmi gaheessotaa bal'aafi qabatamaa yoo ta'u kan daa'immanii garuu kan hin qindoofneefi ibsa qabatamaa itti kennuun kan nama rakkisu ta'ullee baay'ee cimaa ta'uu isaa eereera. Kanaafuu jedha barreessaan kun sissi'aayinni keessoo kaayyoo fi galma ga'iinsa barattichaa irratti kan hundaa'u yoo ta'u, sissi'aayinni alaa immoo haalawwan barataa sana hawwachuu danda'an irratti kan hundaa'u dha. Qorannoon hedduun kan mirkaneessani immoo sissi'aayinni keessoo galma ga'uufis ta'e barachuuf yookaan milkaa'uuf gahee guddaa qaba jedhu. Sissi'aayinni (kaka'umsi) tokko ammo gama fedheenu barataa keessatti kan uumamuu danda'u fedhiin waan Sanaa yoo keessatti uumame qofaa akka ta'e agarsiisa.

Gama biraan Harmer (2001) qorannoo isaa keessatti akka ibsutti, fedhiin afaan lammaffaa barachuu daa'ima tokkoo ilaalcha garaagaraatiin akka murtaa'u dha. Kanneen murteessaa ta'u jedhee tareesse keessaa;

Hawaasa barataan sun keessa jiraatu sadarkaa fi ulfina hawaasni barataan sun keessaa dhufu afaanicha baratamu sanaaf kennu, afaanota garaagaraa naannoo sanatti dubatamani keessaa afaan isa kamiin yoobarate akka filatu, affaannichi baratamu kun faayidaa inni barattootaaf qabuufi kkf dha. Kanneen armaan olitti ibsaman ilaalcha barataan afaan lammaffaa barachuuf qabu irratti dhiibbaa guddaa qaba. Kana malees, maatiin ijoollee afaan baratamu kana irraa jaalala yookaan jibba isaani haalaan qaban barnoota ijoolleen afaan lammaffaa barachuuf qaban daran kan miidhu ta'uu isaa mirkaneessanniiru. Kunis itti fufiinsa barnoota ijoolleen kun gara fuula duraatti gaggeessan irratti dhiibbaa daran qaba.

Qaamota murteessoo biroo aadaa fi ilaalcha (attitude) hawaasa naannoo itti dabalatee baratichatti qaamotni dhihaataan biroon kan akka maatii, obbolaa angafaa, fi hiriyyootni barataa sanaa fedhii barataan afaan lammaffa barachuuf qabu hir'suuf gahee olaanaa kan qabaatanii dha. Yoo tarii barataan sunillee fedhii afaan barachu uumamaan qabaatelle dhiibbaa qaamotni murteessoo ta'aan kun irraan gahaniin fedhiin isaa keessatti du'ee ilaalcha jibbaa horacuu ni danda'a.

Fedhii fi ilaalchi barsiisaan barnoota afaan lammaffaatiif qabuu fi haalli inni ittiin barnooticha dhiheesu barattoota kan hawwatu yookaan kan mufachiisu ta'uu waan danda'uuf baruu barsiisuuf murtesaa ta'a.

Fedhiiniifi sissi'aayinni barataa inni jalqabaa barnootaaf qabu haalota armaan olitti caqasamanii fi kan biroo irratti hudaa'ee dagaaguu yookaan quucaruu akka danda'u Roger (1996) barreeffama Hamer (2001) keessatti akkana jedhee ibsa. "... We forget that initial motivation to learn may be weak and die; alternatively, it can be increased and directed in to new channels" jedha. Haaluma kanaan barattooni muraasni kaka'umsa /sissi'aayina bakkeetiin qajeelfamanii galma (goal) ifaa ta'e bira gahuu danda'u; gareen kaan ammoo sissi'aayinaa keessootiin akka abiddaa finiinuun geggeeffamu. Kanaaf barsiisaan sissi'aayina barattotaa cimsuu fi qajeelchuun daran akka irraa eegamu ni ibsu. Haata'u malee, fedhiin maatii barnoota kamiin keessatiyyuu murteessaa waan ta'eef jecha hubannoo gahaa ta'e akka argataniif waliin marii'achuun maatii barattootaa kana irratti hirmaachisuun murteessaadha.

Chudron (1988) akka ibsetti ijoolleen Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti baratan yoo sissi'aayina daran fooyyeffachuu akka danda'an tuqaaniiru. Akka wright (1981) dhiheessetti, barattonni fedhii fi kaayyoo malee gara kutaa dhufan jiraachuu ni malu. Haa ta'u malee, barsiisaa, meeshaaleen barumsaa fi kutaan barumsaa amala barataa isa dalgisa kana jijjiiruuf gahee guddaa qaba. Kitaabni barataas fedhii barataas fedhii barattonni barumsaaf qaban kan

hawwatu dha yoo ta'e sissi'aayinni isaanii ni dabala. Afaan lammaffaa yeroo baratanis caalaatti milka'ina kan argamsiisu kitaaba barataatiin alattis kitaabni biroo ijoo akka ta'an ibsaniiru.

2.7 Fedhii fi kaka'umsa

Baranoota afaanii keessatti fedhiin kan nama keessatti akka uuman qorattooni adda addaa ni ibsu. Isaan keessaas namichi Penny jedhamu kitaaba isaa bara (1988) maxxansiise keessatti, fedhiin shaakala afaanii keessatti sadarkaa kaka'umsaa olaanaa onnechiiftuu bakkeetiin cimatu ta'u isaa ibsan. Fakkenyaaf, barataan hojii shaakala daree yookiin hojii manaa tokko keessatti qooda akka fudhatuuf onnechiiftuu kan akka qabxii kennuufii yookiin sorora sirrii kan inni gara fuula duraatti bakka hojii keessatti itti fayyadamuu danda'u tokko fiduuf ta'e milkaa'ina gaarii argata. Garuu, fiixaan ba'iinsi kun caalmaatti milkaa'uu yookiin milkaa'uu dhabuu baratichaatiin kan daangeffaman ta'u. (Penney, 1988) Kana irraa kan hubatammuun danda'amu egaa fedhiifi kaka'umsa fooyya'aa horachuuf milkaa'inni qooda guddaa akka qabu hubanna. Kanaaf jedha barressaan kun itti fufee, kaka'umsi milkaayina fiduu danda'u yoo fedhiifi onnechiiftuun keessoo jiraatanii dha jedha. Haa ta'u malee, kun martinuu seer-lugaan ala (non-linguistic) jedhamu jedha. Itti dabalataanis, Penney, (1980) ... interest is an essential feature of successful practice ... jedha. Itti fufuun, barattonni yoo waa nuffanii jiruu ta'e qalbii isaanii sassaabbatanii afaan barataa jiran qalbifachuuf rakkisaa dha. Akkasumas, yaadni isaanii ni tamsa'a waan biraa yaaaduu fi qalbiin isaanii fagaachuu iraa kanka'e barnoota isaanii hordofuuf ni dadhabu. Sababa kanaan walqabatan irraa kan ka'es daa'imman hedduu amala badaa mul'isu waan ta'eef barsiisaan afaanii yeroo isaa harka caalu barsiisuu irraa naamusa eegsisuurratti fixa. Gama biraatiin garuu, yoo daa'imman fedhii qabaatan shakala afaanii hojjetanii kakka'uun utuu hin nuffin dabalatani hojjechuuf jaalala ni qabaatu.

Kaka'umsi humna fedhii namni tokko barumsa irratti qabu kan guddisu dha. Abdiisaan (2006 f ,6) Dorneyi (2001) waabeffachuun, Kaka'umsi humna keessoofi kana mala dammaqsuu, qajeelchuu, cimsuufi gochi tokko akka itti fufu taasiisu ta'uu ibsa. Itti dabaluuun kaka'umsi humna damaqinaa miira, fedhiifi dhiibbaa keessoo ta'ee, fedhii kana guutachuuf gara gocha raawwiif karoofametti kan nama geessu ta'uu eera. Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti gochoonni raawwataman marti kaka'umsa gahaa malee bu'aa qabeessa akka hintaane ibsa. Abdiisaan (2006), Aggarwal (1995: f 42) Kaka'umsi fedhii akka uumu, fedhiin immoo xiyyeeffannoo akka fiduuf yoo xiyyeeffannoon jiraate barumsi kan jiraatu ta'uu eera.

Dabalataanis haayyuun kun gosti kaka'umsa bakka lamatti qooduun kaka'umsa keessoofi alaa jechuun ibsa. Kaka'umsi keessoo waan hojjetamu tokko irraa gammachuu argachuuf jecha miira namni ittin hojiirratti hirmaatudha. Abdiisaan (2006 f,9) Garumaa (2005) waabeffachuun, waabeffachuun kaka'umsi keessoo gosa kaka'umsa gocha yookaan shaakala tokko irratti fedhii guutuun nama hirmaachisuu ta'ee, gammachuufi milka'ina gocha irraa argamuuf jecha haamilee itti hirmaatan ta'uu ibsa. Kana malees barattoonni kaka'umsa keessoo kaayyoo barataniif kan beekuufi galma gahiinsa kaayyootiif cimani kan hojjetani ta'uus itti dabaluu ibsa. Kanaaf kaka'umsi keessoo fedhiifi gammachuu keessoo namaa barumsa baratamu irratti mulatu akka ta'e hubachuun nidanda'ama. Kaka'umsi alaa immoo kaka'umsa galata, kennaa, badhaasa, kafaltiifi faayidaa adda addaa argachuuf jecha miira namoonni gocha tokkoo irratti ittiin hirmaatanidha.

2.8 Sakatta'a Qorannoo Walfakkaataa

Sakatta'a Fedhii Barnootaa Afaan Oromoo Barattoota Magaala Jimmaa Afaan Oromoo Afaan Lammaaffaa Isaanii ta'e sadarkaa magaala Jimmaa keessatti qorannoon walfakkaataa jirani keessaa baay'een isaanii Afaan Ingiliziitiin biyyoota garaagaraa kessatti kanneen hojjetamanii jirani dha. Haaluma kanaan akka magaala Jimmatti qorattuun qorannoo mataa duree isheetii guutummaa guutuutti walfakkachuu baatus hamma tokkoo walitti dhufeenya qaba jechuun yaalteetti. Kunis qorannoo Masaraat Zawude (2008), magaala Jimmaa mana barumsaa abbaa bunaa fi Saxoo Samaroo kutaa 10ffaa irratti (Hanqina Dandeetti Barreessuu Afaan Oromoo barattootni akka afaan lammaffatti baratani jedhu irratti hojjete. Argannoon isaa wayiitiin gosa barumsaa afaan oromoof ramadame gahaa ta'uu dhabuu, shaakala danddeettii bareessuu dhabuu, haallii kennaa barumsaa Afaan Oromoo kutaa tokkoffaatti jalqabee kennamuu dhiisuu kan jedhu dha.

Mataduree qorataa kanaan kan walfakkaatu maagala Jimmaa keessatti barattoota Afaan oromoo akka afaan lammaffatti baratani kan jedhuun walfakkaata. Gaaraagarummaan qorataa kana waliin jiru immo dogoggora danddeettii barreessuu barattoota kutaa 10ffaa kan jedhuufi kan isa amma qoratamaa jiru immoo fedhii barnoota Afaan Oromoo barattoota kutaa 5-8tti jirani jedhu wajjiin garaagarummaa niqabaata.

Walumaagalatti garaagarummaan jiru danddeetti barreessuu barattoota kutaa 10ffaa fi fedhii barachuu barattootaa kutaa 5-8tti jirani ta'uu isaati. Akkasumas qorannoon duraa kun barattoota afaan dhalootaa waliin daree tokkotti makamanii baratani fi kan isa amma qoratamaa jiruu garuu barattoota qophaatti afaan oromoo baratani garaagarummaa qorannoo kana gidduu jiru dha.

Sakatta'insi qorannoo lammaffaa immoo Tigist Geetaachoo bara (2018) Afaan Oromootiin digirii lammaffaa guutachuuf yuunivarsiiti Jimmatti qoratte dha. Mataduree Afaan dhalootaatiin barachuu dhabuun dhiibbaa daa'imman irratti qabu kanneen Afaan Oromootiin Afaan hiikatani manneen barnoota dhuunfaa magaala Jimmaa irratti jedhu irratti ture. Kaayyoon qorannoo ishees afaan dhalootaan barachuu dhiibbaa barattoota afaan oromootiin afaan hiikatan irratti qabu adda baasu dha.

Argannoon qorannicha irraa argamees dhiibbaa afaan isaanii dagachuu, Aadaa, seenaa, eenyummaa fi duudha isaanii walaaluu kan irra ga'u akka ta'e fi jireenya gara fuula duraattiis akka yaaddoo itti ta'e adda baasameera. Akka furmaatattis kan kaawwamee jiru dhimmamtoonni barnootaa xiyyeeffannoodhaan imaammata barnoota afaanii, manneen barnootaa dhuunfaa keessatti jiru sakatta'uun barbaachisaa akka ta'e ibsamee jira,

Walfakkeenya qorannoo kanas Afaan dhalootaan barachuu dhabuun dhiibbaa inni qabu barattoota kutaa 8ffaa kan jedhu yoota'u; kan amma qoratamaa jiru wajjiin kanwalfakkaatu barattoota afaan oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e kutaa 5-8tti jirani kanjedhuun,lamaanuu afaan oromoo akka afaan lammaffatti barachuu isaanii tokko isaan taasisa.Garaagarummaan jiru immoo manneen barnoota dhuunfaa kutaa 8ffaa irratti fi manneen barnootaa mootummaa kutaa 5-8tti jedhu irratti dha.Akkasumas kutaa 8ffaa qofaa irratti qorannoon kan gaggeeffamee fi kutaa 5-8tti kan gaggeeffame ta'uun gargarummaa akka qabaatani isaan godha.

Qorannoo inni sadaffaa Abdiisaa Bantiitiin (2006), Kaka'umsa Barattoonni Kutaa 11fi 12 Afaan Oromoo Barachuuf Qaban; Haala Manneen Barumsaa Qophaa'inaa Sayyoofi Odaa Boqotaa. Waraaqa Qorannoo Digirii Lammaffaa, Yuunivarsiitii Addis Ababaa. Kaayyoon isaa Kaka'umsa barattoonni manneen barumsaaa qophaa'inaa Sayyoofi Odaa Boqotaa kutaa 11fi 12 Barnoota Afaan Oromoo barachuuf qaban xiinxaluudha, Argannoon isaas,kaka'umsi barattoonni 11fi12 Afaan Oromoo barachuuf qaban gadi aanaa tu'uu,gosti kaka'umsa isaan qaban kaka'umsa alaa ta'uu,barsiisonni tarsiimoo kaka'umsa hojiirra oolchuu barattoota keessatti uumuuf taasiisanis

gadi aanaa ta'uu kan agarsiisudha. Yaanni furmaataa: Barsiisonni kaka'umsa afaanichaaf qaban osoo guddisan gaarii ta'uu, tarsiimoo kaka'umsaa hojiirraa oolchani barattoota keessatti kaka'umsa uumuun filatamaa ta'uu, Bulchiinis mana barumsaa barsiisotaaf leenjiifi muuxannoo waljijjiiraa osoo mijeesse gaariidha jechuun ibsa.

Qorannoo kanaan tokkummaan isaa kaka'umsa barattoonni Afaan Oromoo barachuuf qaban irratti gageeffamuu isaatiin yoo ta'u, garaagarummaan isaa manneen barnootaa irratti gageeffame, kutaa irratti gageessamefi barnoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan irratti adeemsifamuu isaatiin garaagarummaa niqabaata.

2.9 Yaadiddama Qoranichaa Irratti Hundaa'u

Yaadiddamni qorannoo tokko gaggeesuuf bu'uura waan ta'ee yaadiddama afaan lammaffa barachuu keessatti yaadni furmaataa hayyoota garaagaraan kan raawwatamani dha. Kanaaf yaadiddamni barbaachisaa dha jedhamu kaasuudhaan qorannoo kanaan walsimsiisuun murteesaa dha. Yaadiddamoonni gosa qorannoo adda addaa ciminaa fi hanqina mataa isaanii haaqabaataniyyuu malee hanga ammaattii qorannoo gaggeesuuf yaadiddamni filatamaa ta'ee tokko illee akka hin jiraanne haayyoonni ni ibsu.

Yaadiddamni afaan lammaffaa barachuun yaadota adda addaan qoodamuun ibsamu. Inni jalqabaa seenduubee afaan lammaffaa barachuu akka ibsamutti sababoota hiika jechootaa furtuu ta'an akkaataa itti hubachuun danda'amu yoota'u. Inni lammaffaan yaadiddamoota gurguddoo afaan barsiisuuf kanneen bu'uura ta'an bakka afurti qoodamu. Isaaniis Yaadiddamoota Amaleeffannaa, seerluga waliigalaa, hubannaafi ilaalcha aadaa hawaasummaadha. Pr, Gula (2015, f.32). Yaadiddamootni armaan olii yaadiddamoot bu'uura afaan barsiisuu yoota'an, qorannoo kana keessatti sakatta'a fedhii afaan lammaffaa barachuu ilaalchisee ragaan argamu ija yaadiddama 'Spolsky' irratti hundaa'uun kan xiinxalamu ta'a. Akka haayyuu H. Stern, (1991, f.45) hayyota garaagaraa waabeffachuun hojiisaa keessatti ibseera.

Yaadiddamni Afaan barachuu damee gurguddoo lama qaba. Isaaniis yaadiddama afaan baruufi barachuu jedhama. Akkasumas yaadiddamni afaan barachuu immoo dameewwan kan akka xinqooqa xiinsammuu, xiinqooqa hawaasummaafi yaadiddamoota itti fayyadama afaanii ofkeessatti ammata. Yaadiddamni baruu immoo barnoota xiinsammuu irratti kanxiyyeeffatu ta'a.

Dameeleen xiinqooqa Dimshaashaa ibsa afaanii itti fayyadama walbaruu afaaniifi xiinooqa barnootaa waliin kanwalqabatu ta'uu ibsa. Kunis kan namatti agarsiisu, afaan baruun xiinqooqa dimshaashaa daa'iimman mana keessatti sagaleessuudhaa jalqabee xiinqooqa-xiinsammuu, xiinqooqa-hawaasaafi xiinqooqa barnoota waliin kanwalqabate ta'uu isaa namatti agarsiisa. Goosoonni barnootaa kunis waliin ta'uudhaan rakkoollee afaan baruufi waliin ta'uun gosa barnoota xiinqooqaa ka'umsi isaa hojii irra oolmaa xiinqooqaa 'Spolsky' jedhamuun beekama. (H, Stern, 1991, f.45).

Barattoonni afaan lammaffaa isaanii barachuuf yoo fedhii hinqabaanne rakkoo (dhiibbaa) gama xiinsammuu, xiinqooqa hawaasaan, kanneen akka afaanii, xiinsammuu, duudhaafi aadaa barnoota isaanii irratti dhiibbaa qabu beekuun barbaachisaadha. Sababa kanaan barattoonni mana barumsaa mootummaa magaala Jimmaa keessatti barnoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan yoo barumsa kanaaf fedhii hinqabaanne rakkoollee olitti ibsaman rakkoo xiinsammuu hawaasaa, ofitti amanamuuma dhabuu, soda, akkasumas dagaagina xiinsammuu irratti dhiibbaa qaqabsiisu danda'u kana baruuf barbaachiisaadha.

BOQONNAA SADI: MALA QORANNICHA

3.1 Saxaxa Qoranno

Qorannoon kun manneen barumsaa mootummaa magaala Jimmaa jiran keessaa mana barumsaa afur (4) irratti kan gageeffamedha. Isaaniis mana barumsaa Hibrat, Giinjoo, Mandaraafi Jimmaa sadarkaa 1^{ffaa} irratti xiyyeefatamee kan irratti hojjetamudha. Akkasumas barattootni bara 2013 galmaa'an 543 keessaa 163 fudhachuun mala carraa salphaa loogii tokko malee iddatto filachuuf waan gargaaruufi. Kana malee barsiisota mana barumsa mootummaa barsiisani 6 jiran keessaa 3 fudhachuun afgaaffii mala carraa kaayyeffataan filatamanii kan hirmaatani ta'a. Qorannoon kunis Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii kan ta'e kanneen mana barumsaa mootummaa baratan Sakatta'a Fedhii Barnoota Afaan Oromoo barattoota magaala Jimmaa Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e fedhiin barnoota kana barachuu dhabuun dhiibbaa isaanirra ga'u adda baafacnuuf mala qorannoo walmakaa (mala ammamtaafi akkamtaa) fayyadamuun odeeffannoon funaanamuun niqaaceffama.

Qorattuun oddeeffannoo barbaachisu barattootaafi barsiisota irraa, akkasumas daawwannaa daree gageessuun erga walitti qabatee booda ragaawwan argaman duraa boodaan walsimachiisuun qindeessitee gabateefi dhibbeentaadhaan, dabalataan ibsa itti kennuudhaan kaa'ame. Qaacceessi odeeffannichaa mala ibsaa fayyadamuun bu'aa odeeffannichaas ni ibsa. Malli kun odeeffanoowwan argaman walbira qabuun ibsuuf waanta'eef filatamuu danda'e.

3.2 Irraawwatama Qorrannichaa

Qorannoon kun kan gaggeeffamu manneen barnoota mootummaa Magaala Jimmaa sadarkaa tokkoffaa marsaa lammaffaa kutaa 5-8 tti Hibrat, Mandaraa, Giinjoofi Jimmaa sadarkaa tokkoffaa irratti dha. Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu eessattifi eenyu irratti akka ta'e adda baasuun nibarbaachisa. Haaluma kanaan irraawwatamtoonni qorannoo kanaa mana barnootaa mootummaa sadarkaa tokkoffaa keessaa kanneen Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan bara barnootaa 2013 kutaa 5-8 tti galmaa'anii keessaa barattoota 543, barsiisota 6 mana barumsaa mootummaa barsiisan irratti kan gaggeeffamu ta'a. Qorannoon kun Sakatta'a fedhii afaan lammaffaan barachuu dhabuun dhiibbaa barattoota irraan ga'u sakatta'uuf.

3.3 Iddattoo fi Adeemsa Iddatteessuu

Lakkoofsa barattootaa oddeeffannoo qorannoo kana gaggeessuuf gargaaran murteessuuf mala iddattoo fayyadamuun baarbaachisa. Akka Kathori (1990; f.15) jedhutti, iddattoo carraa salphaa filachuun hirmaattoonni hundi carraa walqixa filamuu akka argatani taasiisa. Irraawwatamtoota hunda irraa oddeeffannoo funaanuuf yeroo fi baasii guddaa waan gaafatuuf mala carraa salphatti fayyadamuun manneen barnootaa afur keessatti jalqaba bara barnootaa 2013 galma'an irratti. mana barumsaa Jimmaa sadarkaa tokkoffaa irraa kutaan 5^{ffaa} daree 3, Giinjoo irraa kutaa 6^{ffaan} daree 7, Mandaraa irraa kutaa 7^{ffaan} daree 5 fi Hibrat irraa kutaa 8^{ffaa} daree 5 qaban fudhachuun waliigala akka odeeffannoo mana barumsaa irraa fudhadhetti baay'nni isaani dhi 223 (%41) fi du 320(%59) waliigala 543 ta'an daree 20 jiran hunda barattoota 8 tokko tokkoo daree keessaa fudhachuun % 30 (163) ta'an irraa oddeeffannoon sasaabame.

Haala kanaan barattoota carraan isaan qaqqabe saala lamaanu haala walqixa ta'een mala lootariin yookiin lakkoofsa 1 fi 0 (zeeroo) waraaqaa irratti barreessuun erga marameen booda akka kaasani gochuun adda baaffachuu danda'eera. Kunis ragaa bargaaffii sassaabuuf akka tolutti yaadameeti. Gama barsiisotaan ilaalchisee immoo mala akkayyoo (purpasive sampling) fayyadamuun barsiisota 6 keessaa barsiisota 3 Afaan Oromoo barattoota afaan lammaffaa isaani ta'e barsiisani irraa oddeeffannoon afaaffiin sassaabame.

3.4 Meeshaaleen Odeeffannoon Ittiin Funaaname

Qorannoo kana keessatti odeeffannoon itti funaanamu ragaa qorannoo tokko madda garaagaraa irraa walitti qabachuu ilaallata. Haala kanaan meeshaalee gadii jiranitti gargaaramuun oddeeffannoon ni funaanama.

3.4.1 Bargaaffii Barattootaa

Bargaaffiin meeshaalee funaansa odeeffannoo mala ammamtaa kan gaaffiileen barreeffamaa barattootaaf dhuunfaatti dhiyaachuun odeeffannoo funaanameera. Kunis kan qophaa'ee fi oddeeffannoo mala ammamtaa kallattiin afaaffiin argachuu hindandeenye argachuufidha. Kaayyoon afaaffiifi bargaaffiin tokko waan ta'eef gosti gaaffii lamaanii irra caalaan isaa walfakkaata. Bargaaffii barattootaaf qophaa'ee irratti hundaa'uun oddeeffannoon funaaname. Bargaaffiin barattootaa kunis gaaffii 20 kan qabufi Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin kan qophaa'edha. Sababni isaas barattootni hundi Afaan Oromoo walqixa dubbisani hubachuufi barreessuu hindanda'anii waanta'eef. Kunis gosaafi haala qorannichaa irratti hundaa'ee bu'aa

qabeessa ta'a jedhamee yaadamuun bargaaffii banaafi cufaatu filatamaa dha. Bagaaffiin kun gaaffii cuffaa 18fi banaa 2 kan qophaa'edha. Kunis kan ta'eef hamma danda'ametti hirmaattootni bilisa ta'anii jecha mataa isaaniin yaada bal'aafi ibsa ga'aa akka kennaniifdha. Bargaaffii banaan gaafatamtoonni haala bilisa ta'een yaada isaanii barreeffamaan deebii ni kennu, (Kvale,1996). Akkasumas bargaaffii cufaa immoo gaaffiilee qorattootaa irratti barreeffamaan isaaniif dhiyaate haala salphaa ta'een yookaan gabaabinaan deebii deebisuu akka ta'e Kvale (1996) barreessee jira.

3.4.2 Afgaaffii Barsiisotaa

Afgaaffiin meeshaa funaansa odeeffannoo mala akkamtaa ta'ee gaaffiwwan qorattuudhaan afaaniin gaafatamtootaaf kan itti dhiyaatedha. Oddeeffannoo adda addaa dhimma adda addaa irratti walitti qabachuuf oduu himtootaaf gaaffii afaanii dhiyeesuudhaan, gaafatamtoonnis deebii isaanirraa eegamu afaaniin akka deebisaniif kan dhiyaatedha. Odeeffannoon karaa bargaaffii deebi'uu hindandeenye argachuuf afgaaffii barsiisotaaf Afaan Oromootiin bareeffame gaaffii 12 dhiyaate. Kunis afgaaffii banaa dha. Afgaaffiin mala oddeeffannoo walitti qabuu unka gaaffii afaanii fuulaa fuulatti gaaffachuun oddeeffannoon walitti qabame. Qorannoo kana keessatti odeeffannoo baay'inaan argachuuf jecha afgaaffii miti caaseffamaatiin fayyadame. Sababiin isaas afgaaffii miti caaseffamaan yoo gaaffii dabalataa gaaffachuun barbaachise qorattuuf kan eeyyamamuufii ta'a.

Walumaagalatti afgaaffiin iddattootaa yookiin oduu himtoota filatamaniif qorataan fuulaa fuulatti argaadhageettiin haala ifaa ta'een gaaffachuun sagalee waraabuun gara barreeffamatti jijjiiruun odeeffannoo funaaname.

3.4.3 Daawwannaa

Daawwannaa oddeeffannoo barbaadamu tokko haala qabatamaan ilaaluun mirkanneeffachuuf caalatti filatamaadha. Yaada kanairratti, Abdiisaan (2006), Qonjiti (2012), fi Cangelosi (1991, 144) waabeffachuun yooibsu: waan tokko madaaluun yoobarbaadame, maddi odeeffannoo jalqabaa fayyadamuun maal akka dalagamaa jiruu dhaga'uufi ilaaluun kutaa keessatti argamuun akkaataa baruu barsiisuu itti raawwatamu hunda hordofuun hubannoo caalatti odeeffannoo argachuun murteesadha jedha.

Mala kana keessatti osoo qorannoo hinjalqabiin dura daree barnootaa keessatti waanlamatu daawwatama. Isaanis gochoota baruu barsiisuu gageeffamaniifi fedhii barattonni afaan

lammaffaa isaaniif qaban yoota'u, adeemsa baruu barsiisuu daree keessatti barattoonni fedhiin akka hordofaa jirani mirkaneesuuf, qo'attuun hirmaannaa barattootaa maal akkafakkaatu, gaheen barsiisaafi barattootaa, akkasumaa, hirmaannaanfi gochawwan barattoonni daree keessatti taasiisan daawwachuun barbaachiisaa akka ta'e waanamanteef bakka hanqniifi cimminni jirutti adda baasuuf daree barnootaa tokko tokkoo isaaf si'a sadii seenuun daawwannaan gageeffame. Kaayyoon daawwannaa deebiin afgaaffiifi bargaaffii barsiisotaafi barattootaan deebii kennamu mirkaneesuufi. Kanaaf yeroo barsiisaan Afaan Oromoo daree galee barsiisuu duukaa seenuun tooftaa itti barsiisuufi yeroo barumsi kennamu fedhiin barattootaa hirmaanaan daree keessatti qaban, haala barumsa itti hordofanfi gaheen barsiissa barumsicha itti dhiyyeessu fedhii brattootaa kankakkasufi kanhawwatu ta'uu akkasumas yeroo baratani fedhii qabumoo hinqabani? Barattoonni kun shaakala garaagaraa daree keessatti nihirmaatuu? Kanjedhu adda baafachuuf kan danda'mu gocha barataan daree keessatti raawwatuu daawwachuun odeeffannoon dabalataa sassaabame.

3.4.4 Sakatta'a barruulee Barattootaa

Mala kana fayyadamuun barattootni Afaan Oromoo kutaa shanii jalqabani akka afaan lammaffatti yeroo baratani jalqbee fedhii barumsa kanaaf qaban maalfakkaata? Kan jedhu sakatta'uun odeeffannoo dabalataa argachuuf yeroo daawwaannaa daree gaggeeffamu barruuleen isaanii harkaa fuudhuun ilaauun odeeffannoo dabalataa argachuuf gargaara. Barattootni yeroo barumsa kana baratani fedhiin isaanii kan argamu danda'u sochiifi gochoota isaan daree barnootaafi alatti raawwataniin madaaluun akkaataan itti barsiisaa hordofanii baratani, qabannaa dabtara isaaniifi seera itti barreessan ilaalchisee akkaataan hojii manaafi daree hojeetanii itti soroorfatani, shaakala garaagaraa itti gaggeesani, danddeettii afaan lammaffaa isaanii cimsataniifi kan kana faakaatu irraa ka'uun barattootaa kana fedhii barnoota Afaan lammaffaa kana qabaachuu isaanii akka salphatti madaaluun danda'ameera.

3.5 Adeemsa Qorannichaa

Adeemsa hojii duraa barsisotaa waliin kaayyoon qorannichaa barattootaaf ibsameera. Sanaan booda bargaaffiilee qophaa'an irratti ibsi kenannameefii gaaffiileen akka guutamu taasifame. Birsiiisoonni Afaan Oromoo immoo afgaaffii isaaniif dhiyaatu irratti yaadni isaanii ergaa funaanameen booda ragaaleen barruulee barattootaa kan bara 2013 sakatta'amee odeeffannoo qorannichaa keessatti dabalame. Adeemsa qorannoo kana keessatti naamusni qorannoo

eegameera. Dura eeyyama iddattootaa gaafachuun maqaa isaanii akka hin ibsine gochuun, odeeffannoo isaan kanneen qorannoo qofaaf malee qaama biratti akka hin dabarre ibsi gahaa kenname.

3.6 Mala Qaaccessaa Ragaa

Fedhiin afaan lammaffaa barachuu dhabuun dhiibaa barattoota Afaan Oromoo afaan lamaffaa isaanii ta'e madaaluun dura, ragaa akkayoo kaan odeeffannoo barattootaa adda baafachuu dha. Itti aanee kanneen bargaaffiifi afgaaffii dhiyaatani akka bifa bifa isaaniitiin adda qooduun erga kaahamaniin booda kanneen walfakkaatani bakka tokkoti walitti fiduun qaacceeffaman. Tokko tokkoon ergaa gaaffii dhiyaatu keessatti fedhiin afaan lammaffaa barachuu dhabuun miidhaa qabu adda baafachuudha. Itti ansuun tokko tokkoo gaaffiilee barattootaafi barsiisotaa hamammiitu gaaffii jiruuf deebii walfakkaataa akka kennani adda baasuun mataduree qorannoo, kaayyoo qorannoo, gaaffiilee qorannoofi odeeffannoo qorannoo argame walbiraqabamanii xiinxalaman. Akka waliigalatti qorannoo kana keessatti ragaaleen oddeeffannoon irraa madduun yaadni kallattii garaagaraan walitti qabame qaacceeffamee jalqabarratti deebiin barattoota irraa karaa bargaaffiin argame gabateen ibsame. Akkasumas ragaan karaa afgaaffiin barsiisota rraa argame walbira qabamee qaacceeffame. Dabalataanis qorannoo abuurraan daree barnootaa keessatti rakkoofi madda rakkoo qorannoo adda baasuuf, yaad-rimee ibsuuf, qorannoo qabatamaa gageesuuf abuurruufi sakatta'a barruu barattootaa daawwachuun odeeffannoo dabalataa argachuun ibsa qaacceessa ragaa dabalataaf gargaara. Dhuma irrattis ragaalee odeeffannoo irraa madduun yaadni walitti qabame qaacceeffamee erga guduunfaan itti kennameen booda yaadni furmaataa ta'u jedhamani tilmaamaman kaa'aman.

BOQONNAA AFUR: RAGAA QINDEESSUU QAACCESSUUFU HIIKUU

Boqonnaa kana jalatti ragaan waliigalaa barattootaafi barsiisotaa qorannicha keessatti jiranitu walitti qindaa'ee dhiyaate. Mata duree Fedhii Barnoota Afaan Oromoo barattoota Magaala Jimmaa Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'e odeeffannoon bargaaffii afaaffii habuurraafi sakatta'a barruu barattootaa qorattuun walitti qabattetu duraa duubaan dhiyaate. Qorattuun odeeffannoowwan ammamtaan argaman lakkoofsaan ka'uun, odeeffannoowwan mala akkamtaatiin argaman immoo ibsa barbaachisu itti kennuun qaaccessite.

4.1 Odeeffannoo Barattootaafi Barsiisotaa

4.1.1 Odeeffannoo Dhuunfaa Barattootaa Ilaachisee Jiru

Gabatee 1 Ragaa Odeeffannoo Dhuunfaa Barattootaa Agarsiisan

Umurii	Baayina barattota														
	M/B Jimmaa sad 1ffaa			Mana Barumsa Giinjoo			Mana Barumsa Mandaraa			Mana Barumsa Hibrat			Ida'ama		
	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id
10-12	7	8	15	12	14	26	-	-	-	-	-	-	19	22	41
13-15	4	6	10	14	16	30	16	20	36	10	22	32	44	64	108
16 ol	-	-	-	-	-	-	3	2	5	6	3	9	9	5	14
Ida'ama	11	14	25	26	30	56	19	22	41	16	25	41	72	91	163
Afaan Lammaf faa	11	14	25	26	30	56	19	22	41	16	25	41	72	91	163

Akkuma gabatee 1. gaaffii 1^{ffaa} irraa argamuun barattoota 163(%30) manneen barnootaa sadarkaa 1^{ffaa} arfan iddatto ta'uun qorannoo kanaaf bargaaffii guutan keessa kan mana barumsaa Jimmaa sad1^{ffaa} dhi 11 du 14 Id 25 yoo ta'an, kan mana barumsaa Giinjoo dhi 26 du 30 Id 56, kan mana barumsaa Mandaraa dhi 19 du 22 Id 41, akkasumas kan mana barumsaa Hibrat dhi 16 du 25 Id 41 turan. Barattoonni umriin isaanii waggaa 10-12 gidduu dhi 19 du 22 Id 41 (%25) yemmuu ta'an barattotni umriin isaanii 13-15 ta'an immoo dhi 44 du 64 Id 108(%66) akkasumas barattotni umrii 16 ol dhi 9 du 5 Id 14(%9) kan ta'anitu jiru.

Akka waliigalatti barattoota Afaan Oromoo akka afaan lamaffatti baratan manneen barnootaa arfan iddattoodhaaf filatamanii odeeffannoo kennan dhi 72 du 91 Id 163 qofa.

4.1.2. Odeeffannoo dhuunfaa Barsiisotaa Kennanii

Gabatee 2 Ragaa Odeeffannoo Dhuunfaa Barsiisota Kennanii

L.k	Ragaa Barsiisotaa		Manneen Barnoota														
			M/B Jimmaa			M/B Giinjoo			M/B Mandaraa			M/B Hibrat			Ida'amaa		
			Sad	1	ffaa	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id	Dh	Du	Id
1	Saala		-	2	2	-	1	1	-	2	2	-	1	1	-	6	6
2	Umurii	20-40	--	--	--	--	1	1	--	1	1	--	1	1	--	3	3
		40 ol	--	1	1	--	1	1	--	--	--	--	1	1	--	3	3
3	Sad. Bar	Dig 1	-	1	1	-	2	2	-	1	1	-	2	2	-	6	6
4	Bara Tajaajilaa	10-20	-	-	-	-	1	1	-	1	1	-	2	2	-	4	4
		21 ol	-	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	2
		Id	-	1	1	-	2	1	-	1	1	-	2	2	-	6	6

Gabatee 2^{ffaa} kana keessatti odeeffannoo dhuunfaa barsiisotaa kan agarsiisudha. Barsiisonni manneen barnootaa afurii qorannicha keessatti hammataman afaan waliin taasiifameefi daawwannaa dareetiin ilaalaman dhiira___, durba 6, Id 6 yoo ta'an, hundisaanii dubartoota kan ta'aniifi umurii 35-45 giddutti argamu. Kunis kan agarsiisu barsiisonni qorannicha keessatti hirmaatan umurii giddu-galeessa keessatti kan argamaniifi muuxannoo gahaa waan qabaniif sirritti hojjechuu kan danda'an ta'u kan agarsiisudha. Akkuma gabateen olii agarsiisutti barsiisonni sadarkaan barumsa Afaan Oromootiin digirii jalqabaa kan qabanidha. Akkasumas tajaajilli hojii barsiisuutiin qaban waggaa 15 oliidha. Akka odeeffannoo dhuunfaa barsiisotaa kana irraa akka hubatamutti hundisaanii muuxannoo gahaa barsiisuutiin kan qaban waan ta'eef fedhii barattootaafi rakkoo barattoonni qaban hubachuus ta'e irratti hojjechuuf gahee guddaa kan qabanidha.

4.2 Dhimmoota Fedhi Barattootairraatti dhibbaa taasisan

Qorattuun odeeffannoo qorannichaaf barbaachisu bargaaffii barattootaa, afgaaffii barsiisotaa, daawwannaa dareefi sakatta'a barruu barattootaa ergaa walitti qabatteen booda ragaawwan argamanis duraa duubaan walsimsiisuun qaaccessite. Haaluma kanaan bargaaffiin barattootaaf dhiyaate gaaffilee cufaa ta'an 18 kanneen filannoo 5(shan) qabaniifi gaaffilee banaa ta'an 2 kan barattoonni yaada qaban barreessuun ibsan kan ofjalatti hammatedha. Akkasumas odeeffannoo afgaaffii barsiisotaa manneen barnootaa arfan filataman irraa barsiisotaa Afaan Oromoo kutaa 5-8tti barsiisan 6 keessaa 3 waliin yeroo hojii isaaniin ala ta'een afgaaffiin gageeffamee argamees walitti qindaa'ee qaaceffameera. Afgaaffiin kunis gaaffilee banaa 12 ta'an kan ofkeessatti hammatedha.

Dabalataaniis qorattuun qorannoo argame caalatti qabatamaa taasiisuuf gaaffiiwwan mirkanneeffannaa daawwannaa daree gaaffiilee 20 qabu qopheeffachuun manneen barnootaa afur barsiisota 5-8tti barsiisan bira seenuun daawwannaa daree gageessuun odeeffannoo walitti qabatte. Odeeffannoo argames kanneen bargaaffii barattootaafi afgaaffii barsiisotaa irraa argamaniin walsimachiisuun qaaccessite. Dhuma irratti qorattuun kanneen olii jiran caalatti mirkanneeffachuuf sakatta'a barruu barattootaa qabatamaan ilaaluun miirkanneeffatte booda walitti qabuun qaaccessite.

Walumaagalatti adeemsa odeeffannoo qaaccessa ragaalee kana keessatti qorattuun odeeffannoowwan bargaaffii barattootaa, afgaaffii barsiisotaa, daawwannaa dareefi sakatta'a barruulee barattootaa irraa argamee walbira qabuun qaaceessuun yaada cuunfaa ta'e itti kenniteetti. Qaaceessuun ragaa kunis ka'umsa qorannichaa irratti qabxiillee gurguddoo bu'uuraa afur ta'an jalatti qoqqooduun akka duraa duuba isaaniitiin qaaceeffame.

4.2.1 Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan afaanicha barachuuf fedhii hammamii qaban

Qabxii kana jalatti odeeffannoon bargaaffii barattootaa, afgaaffii barsiisotaa, habuurraa dareefi sakatta'a barruulee barattootaa irraa fedhii barnoota Afaan Oromoo kutaa 5-8tti barachuuf qaban irratti kan argametu walitti qabamee qindaa'ee qaaceeffame. Qaaceessi ragaawwaan afgaaffii barsiisotaa gaaffii 5 qabu, ragaalee bargaaffii barattootaa gaaffii 6 qabu, ragaalee daawwannaa daree gaaffii 6 qabufi sakatta'a barruulee barattoota ofkeessatti kan qabatedha.

T.	Gaaffilee Dhiyaatan	Safaratuu	Deebii	
			Baay'ina	%
1	Yeroo barumsa Afaan Oromoo kabajuun daree keessatti ammam argamta?	1 yeroo hundaan argama	86	53
		2 yeroo baay'een argama	70	29
		3 yeroo tokko tokkon argama	18	11
		4 yeroo muraasan argama	12	7
		5 Gonkuma hinargamu	-	-
		Ida'ama	163	100
2	Barnoota Afaan Oromoo barachuu jaallattaa?	1 baay'ee jaalladha	80	49
		2 nanjaaladha	32	20
		3 darbee darbee jaaladha	20	12
		4 badaa miti	15	9
		5 hinjaaladhu	16	10
		Ida'ama	163	100
3	Yeroo Barumsa Afaan Oromoo barattuu gaaffii gaaffachuus ta'e deebisuuf ammam tattaafatta?	1 yeroo hundan tattaafadha	24	15
		2 yeroo baay'een tattaafadha	68	42
		3 darbee darbeen tattaafadha	62	38
		4 guyyaa muraasa qofa	1	1
		5 gonkuma hin tattaafadhu	8	5
		Ida'ama	163	100
4	Hojii manaafi daree siifkenname hojjetee barsiisaa keetti niagarsiifatta? yookaan soroorsiifattaa?	1 yeroo hundan agarsiifadha	55	34
		2 yeroo baay'een agarsiifadha	59	36
		3 yeroo tokko tokko qofa	31	19
		4.guyyaa xiqqoo qofa	12	7
		5 hojjechuuf hinbarbaadu	6	4
		Ida'ama	163	100
5	Gochoota daree keessatti marii gareefi waliin dubbii barattootaa waliin hirmaanaa gootaa?	1 yeroo hundan hirmaadha	53	32
		2 yeroo baay'een hirmaadha	60	37
		3 yeroo tokko tokko	46	28
		4 gochuu hinfedhu	1	1
		5 lakki hinhirmaadhu	3	2

		Ida'ama	163	100
6	Meeshaalee barnootaaf ta'u hunda guuttattee dareetti niargamtaa?	1 yeroo hundan argama	92	56
		2 yeroo baay'een argana	53	33
		3 darbee darbee qofa	11	7
		4 yeroo muraasa	4	2
		5 gonkuma hinargamu	3	2
		Ida'ama	163	100

Gabatee 3 Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan afaannicha barachuuf fedhii qaban ilaalchisee.

Haaluma gabatee 3 gaaffii 1 irratti mullatu yeroo barumsa Afaan Oromoo kabajuun daree keessatti ni argamtaa jedhu ilaalchisee gaaffii dhiyaateef barattoonni deebii yookennan barattoonn 86 (% 53)yeroo hunda nan kabaja yoo jedhan barattoonni 47(29%)yeroo baay'ee jechuun, barattoonni 18 (%11) immoo yeroo tokko tokko yeroo kabajanii akka argaman yoodeebisan,barattoonni 12 (%7) yeroo muraasa yeroo kabajanii kan argamanii ta'uu deebisan. Barattoonni, gonkuma kan jedhee deebise hinjiru. Deebii isaanii kanaan akka ragaan barattoota %53 ibsutti barattoonni baay'een isaanii yeroo hunda sa'aatii barumsaa kabajuun kan dareetti argamani ta'uu hubachuun nidanda'ama. Kanaaf baay'nni barattootaa yeroo barumsaa kabajanii dareetti argaman sadarkaan ol'aanaa ta'uu agarsiisa.

Yaaduma armaan olii irratti, afgaaffiin barsiisotaaf dhiyaateen deebiin argames kan barattootaa waliin irracaalaan isaa wal fakkaata, barsiisonniis deebii kana yeroo deebisani yeroo hunda barattoonni irra caalaan isaanii yeroo isaanii kabajanii daree keessatti ni argamu, sababni isaas hordofiniifi to'annan barsiisas ta'e kan mana barumsichaa qabu murteesaadha waan ta'eef jechuun deebii isaanii kennaniiru.

Akkuma bargaaaffii barattootaafi afgaaffi barsiisota irraa hubachuun danda'ammatti qorattuun kanuma miirkaneeffannaa yeroo wayitii Afaan Oromoo daree galuun habuuraa gaggeesiteen barattoonnii hedduun isaanii daree keessatti argamuun yeroo barumsa isaannii hordofan, kanneen baay'ee muraasa ta'aniis yeroo barumsaa isaanii akka hinkabjinnees hubattee jirti. Kanaaf barattootni yeroo barnoota Afaan Oromoo baratan yeroo kabajanii dareetti argaman olaanaa ta'uu agarsiisa.

Gabatee 3^{ffaa} gaaffii 2^{ffaa} irraa akka hubbatamuutti bar gaaffiin barattootaaf dhiyaate, Afaan Oromoo barachuu jaall'attaa? gaaffii jedhuuf deebii yoo keennanii, barattoonni 80 (%49), baay'een jaalladha yoojedhan, barattoonni 32(%20), nanjaalladha jechuun deebii yookennan kanneen 20(%12) darbee darbee jedhani deebisan, barattoonni 15 (%9) badaa miti jechuun, kanneen hafani 16 (% 10) immoo hinjaaladhu jedhanii yoo deebisan argamu. Akka gaaffii kana irraa hubachuun danda'ametti, %49 akka ibsutti barattoonni garri caalaan barumsa Afaan Oromoo barachuu baay'ee jaalladha jedhanii deebii kennaniiru. Kuni immoo kan agarsiisu barattootni hedumiinaan Afaan Oromoo fedhiin barachuu isaanii agarsiisa jechuudha.

Akkuma bargaa'ffii barattoota irraa hubatameetti afaa'ffii barsiisootaaf dhiyaatees barattoonni keessan Afaan Oromoo yeroo baratani fedhiin isiin hordofuu gaaffii jedhuuf barsiisonni caalaan isaanii yoo deebii kennani, barattoonni harki caalu Afaan Oromoo barachuuf fedhii qabu. Garuu rakkoon isaanii inni guddaan afaanicha walaaluudha. kun immoo Afaan Oromoo kutaa gara gadiitti jalqabuu dhabuun rakkoo isaanii isa gudda akka ta'e ibsan. Barsiistuun tokko garuu barattoonni afaannichuma barchuuf fedhii hinqabani sababni isaas Afaanuma Oromoo gara Afaan Amaaraatti hiikee yeroon barsiisu qofa wayyaaffii malee Afaan Oromoo barachuu irratti fedhii hinqabani yeroo hunda Afaan Amaaraan barsiisaa jechuun nidnda'ama jechuun yaada ishee ibsite. Akka yaada barsiistuu kanatti barattoonni kun yeroo hundaa Afaan Oromoo barachuuf carraa akka hinarganneetti fudhatamu danda'u kana jechuun barattoonni kun hubannoon isaan afaanichaaf qabani gadi bu'aa ta'uu agarsiisa.

Yaaduma bargaa'ffii afaa'ffii irraa argameen dabalataan qorattuun habuurraa daree keessatti taasifameen immoo baay'ee addummaa hinqabaatu. Akkuma barsiisoonni irra caalaan isaanii ibsanitti barattoonni Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e yeroo baratani harkii %75 ol ta'an fedhiin barumsicha ni hordofu jechuun ni danda'ama. Rakkoon isaanii inni guddaan garuu afaannichafi hiika afaanichaa wallaalu rakkoo isaanii isa bu'uura ta'uu mul'sa.

Gabatee 3^{ffaa} gaaffii 3^{ffaa} Yeroo barumsa Afaan Oromoo barattu gaaffii gaafachuus ta'e deebisuuf nitattaafatta? Gaaffii jedhu dhiyaateefii ture. Barattoonni deebii yookennan barattoonni 24(% 15) yeroo hundaa jechuun, barattoonni 68(%42) yeroo baay'ee, Barattoonni 62(% 38) darbee darbee akka gaaffii gaafataniifi deebisanitti deebii yookennan, kanneen hafanii immoo 1(% 1), hinfedhu jechuun, 8(%5) gonkuma. Jedhanii deebii kennaniiru. Akka yaada bargaa'ffii barattoota kana irra hubatamuutti barattoonni % 42 akka ibsutti yeroo Afaan Oromoo baratani gaaffii

gaafachuus ta'e deebisuuf tattaaffii godhani ta'uu argina. Kana jechuun barattoonni harkii caalaan isaanii Afaan Oromoo yemmuu baratani gaaffii kangaaffataniifi kan deebisanii ta'uu mul'isa.

Afgaaffii brsiisotaaf dhiyaates gaaffii barattoonni keessan yeroo Afaan Oromoo baratan gaaffii gaafatamanii deebisuufi kan isaaniif hingalle immoo nigaafatu? Gaaffiin jedhu dhiyaateefii ture. Deebiin barsiisota irraa argames, barattoonni gara caalatti gaaffii gaafataman deebisuu irratti gaariidha. Gaaffii gaafatani hubachuu irratti garuu barattoota muraasa ta'an qofatu gaaffachuuf yaalii godha. Barattoonni muraasni kanneen gaaffii gaafatani kunis sababa afaanichuma waan hinbeekneef hubachuufis ta'e hiika Afaan Oromoo gara Afaan Amaaraatti akka hiikamuufii waan barbaadaniif nigaafatu, kan barbaadaniis Afaan Oromoon barachuu osoo hin taane Afaan Amaaraan barachuu waan barbaadaniif, kun immoo kan agarsiisu akkuma barumsa kaanii kutaa gara gaditti jalqabani barachuu dhiisuun akka afaanicha hinhubanneefi fedhii hinqabaanne isaan gochuu irra darbees, Akka isaan hinfayyadneetti hubachuun Afaan Oromoon waan isaaniif hingallee gaafachuuf tataafiin barattoonni godhan gahaa miti jechuun yaada isaanii ibsan.

Akka miirkaneeffannaa habbuurraa darreetti barattoonni gaaffiifi deebii daree keessatti maal fakkaatuu gaaffii jedhuuf waan qorattuun hubatte, barattoonni gaaffii gaafatamaniif deebisuuf hedduminaan argamu, garuu irracaalatti Afaan Amaaraatiin yeroo deebisan argamu. Gama barsiisaatiinis kan argamu kan walfakkatudha. Barsiisota tokko tokko biratti immoo afaan lamaniin barsiisu. Kuni immoo barattoonni kun Afaan Oromoo baratani bu'aa qabeessa ta'aniiru jechuun hindanda'mu.

Gabatee 3^{ffaa}, Gaaffii 4^{ffaa}, Hojii manaafi daree hojjetee barsiisaa keetti niagarsiifatta gaaffii jedhuufi barattoonni 55(%34) yeroo hunda, barattoonni 59(%36) yeroo baay'ee, barattoonni 31(%19) yeroo tokko tokko, hojjetani akka agarsiifatan yemmuu deebisan. Kan hafan garuu 12(%7), hojjechuuf hinfedhu, akkasumas 6(%4) gonkuma hojjedhee hinagarsiifadhu jedhani deebisan. Ragaan deebii barattoota irraa argame kun barattoonni irra caalaan isaanii hojii manafi hojii daree hojjetani kanagarsiifatan ta'uu ragaan barattoota irraa argame ni mul'isa. Odeeffannoon deebii barattoota caalatti %34 irraa argame kanatti barattoonni irra caalaan isaanii hojii manaafi daree hojjechuu isaanii giddu-galeessa ta'uu agarsiisa.

Afgaaffii barsiisotaatiin immoo, barattoonni yeroo hojii manafi kan daree kennamu hangam hojjetani isinnitti agarsiifatu gaaffii jedhuuf, barsiisonni sadii barattoonni caalaan isaanii akka

hojjetanii soroorsifatani yoodeebisan, warren kaan garuu gaaffii qofa barreesanii dhufuun deebii walirraa galagalchuuni malee ofii isaanii ofdanda'anii akka hinhojjenne deebii kennan. Barsiiftuun biraan immoo barattoota muraasa yoota'e malee garricaalu isuma kitaaba isaanirraa barreessaa koottaa yeroo jedhamanii barreesanii dhufuufiyyuu fedhii hinqabani jechuun deebiste. Akka yaada barsiisota kanatti waanti hubatamuu qabuu adeemsa baruu barsiiuun barsiisota gidduu jiru, akkaataan to'annaafi hordofiin barsiisota garaagarummaa qabaachuufi barataan hojjechuufi hojjechuu dhiisuu irratti murteessaan barsiisaa barsiisu sana ta'uu agarsiisa.

Daawwannaa daree keessatti gageeffameen ragaan argames yaaduma afgaaffii barsiisotaan kan walfakkaatu ta'ee barattoonni hojii dareefi manaa hojjechuu irratti dareedhaa dareetti garaagarumma qabaata. Barattoonni kutaa tokko tokko baay'inaan yemmuu hojjetan argaman kutaan biraan immoo barattoota muuraasa ta'aniitu hojjeetanii agarsiifatu. Akka barruuleen barattoota qorattuun barattoota tokko tokko irraa dabtara isaanii harkaa fudhuun ilaaluuf yaaltetti hojjechuufi dhiisuu isaanii gochawwan isaan raawwatan irraa hubachuun danda'ameera. Kanaaf barattoonni hojjechuufi hojjechuu dhiisuun kutaadha kutaattii, akkasumas mana barumsaadhaa mana barumsaatti garaagarummaa akka qabu hubachuuf yaaltetti. Kanaaf barattoonni fedhiin hojii manaafi daree hojjetanii agarsiifachuu irratti sadarkaa gidduu galeessa irratti argamuu ragaan miirkanaa'eera.

Gabatee 3^{ffaa}, gaaffii 5^{ffaa} irratti Gochawwan marii gareefi waliin dubbii barattoota waliin nihirmaattaa gaaffiin jedhu gaafataman. Barattoonni 53(%32) yeroo hunda, barattoonni 60(%37) yeroo baay'ee, barattoonni 46 (%28) yeroo tokko tokko jechuun marii gareefi waliin dubbiin barattoota waliin akka hirmaatan yoodeebisan, barataan baay'ee muraasa ta'an 1(%1) gochuu hinfedhu, akkasumas barattoonni 3(%2) immoo gonkuma jedhanii deebisan. Akka waliigalatti ragaan deebii barattoota kanaa agarsiisutti barattoonni %37 ta'a marii gareefi waliin dubbiin akka hirmaatanitti ragaan niagarsiisa. Kun immoo hirmaannaan barattootaa haala mariigareefi waliin dubbiin walirraa barachuun olaanaafi bu'aa qabeessa akka ta'e ragaan barattoota irraa argame ni mul'isa.

Yaaduma kana irratti afgaaffii barsiisotaafi dhiyaatee deebiin argame bargaaffii barattootaa wajjiin kan walfakkaatudha. Barsiisoonni hundi akka jedhanitti barattoonni yeroo marii gareefi waliin dubbii irratti caalatti kan hirmaatan akka ta'e ibsan. Sababni isaas barattoonni hudduun

isaanii afaan waan hinbeekneef qophaa qophatti hojjechuurraa yeroo gareen hojjetaniifi waliin mari'atan irra caalaa akka hirmaatan kan isaan godhu barattoota afaannicha beekan waliin akka barbaadan dubbachuufi waliigaluu waan danda'aniifidha jechuun deebii kennan.

Daawwannaan darees bargaaffii barattootaafi afgaaffii barsiisota caalatti mirkanneeffachuuf haabbuurraan gaggeeffameen ragaan argames kanwalfakkaatudha. Barattoonni yeroo barumsa baratani barumsichi kan barsiisaa gidduugaleeffattera kan barataa gidduugaleefate osoo ta'e caalatti barattoota hirmaachisaa ta'uu isaa raga argame irraa hubachuun danda'ameera. Kanaaf barattoonni Afaan Oromoon afaan lammaaffaa isaanii ta'e kanneen waliin mariin, hojii gareefi waliin dubbiin walgargaaranii wal irra akka baratan gochuun haalli fedhii barattootaa irraa mul'atu olaanaa ta'uu odeeffannoo argameen adda baheera. Haata.u malee barsiisonni irra caalaan isaanii barattoota haala kanaan akka hin hirmaachisnes arguun danda'ameera,

Gabatee 3^{ffaa} gaaffii lakkofsa 6 akka mul'aturraa gaaffii meeshaalee barnootaa sibaarbaachisu hunda guuttatee dareetti argamtaa jedhu yeroo deebii kennan barattoonni 92(%56) yeroo hunda, barattoonni 53(%33) yeroo baay'ee yemmuu jedhan, barattoonni 11(%7) yeroo tokko tokko meeshaalee barnootaaf ta'u akka guutatanii dhufan deebisan. Akkasumas barattoonni 4(%2) yeroo muraasa yemmuu jedhan barattoonni 3(%2) tasuma akka fidanii hindhufne deebii kennan. Akka ragaan deebii barattoota %56 irraa argame kun agarsiisutti barattoonni hedduun yeroo hunda meeshaalee barnootaa guutatani dareetti argamuu isaanii kan agarsiisudha.

Yaaduma kanas miirkanneeffachuuf habbuurraan daree taasiffameen barattoonni tokko tokko guutatani akka hindhufnefi barataan dabtara hinqabneefi dabitara gosa barumsa biraa qabatee taa'us arguun danda'ameera. Haata'u malee barattoonni akkasii baay'ee xiqqoo ta'an yoojjiraataniyyuu, hedduun isaanii meeshaalee barnootaa isaan barbaachiisu hunda guutachuun gara barnootaa akka dhufan qorattuun mirkanneefatteeti.

Walumaagalatti akka ragaan bargaaffii barattootaa, afgaaffii barsiisotaa irraafi daawwanna daree irraa argame kun mul'isutti, barattoonni yeroo barumsaa kabajjanii dareetti argamuu irratti haalli jiru olaanaa, Afaan Oromoo jaalatani fedhiin barachuu irratti sadarkaa olaanaa, gaaffii gaafatanii hubachuurratti gidduu galeessa, hojii manafi daree hojjechuu irratti olaanaa, marii gareefi waliin dubbiin walirraa barachiif yaalii godhan sadarkaa olaanaa, akkasumas, meeshaalee barnootaa guutatani argamuu irratti haalli jiru olaanaadha Kanaaf akkuma waliigalatt carraqqiin

barattootaa kutaa 5-8 Afaan Oromoo barachuuf qaban haalaa gaarii waan ofkeessaa qabuuf fedhiin isaan barnnoota kanaaf qaban olaanaa akka ta'e hubachuun danda'ameera.

4.2.2 Waantoota Fedhii Barattootaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesiisuu danda'an

Qabxii kana jalatti odeeffannoo bargaaiffii barattootaa afaaiffii barsiisotaa habuurraa dareefi sakatta'a barruu barattootaa irraa fedhii baranoota Afaan Oromoo kutaa 5-8 akka afaan lammaffaatti baratan kanneen miidhuu danda'an walitti qindaa'ee qaaceffama. Qaaccess ragawwanii, bargaaiffii barattootaa 3, afaaiffii barsiisotaa 3 habuurra daree 3 fi dookumantii barattootaa ta'ani ofkeessatt qabata.

Gabatee 4 Fedhii Barnoota Afaan Oromoo Barachuuf Kanneen miidhan ilaalchisee

Lakk	Gaaffiiwwan	Safartuu	Deebii	
			Baay'ina	%
7	Yeroo barsiisaan kee gaaffii sigaafatan Afaan Oromoon dubbachuu/ deebisuuf ni sodaattaa?	1 yeroo hundan sodaadha	5	3
		2 yeroo baay'een sodaadha	37	23
		3 darbee darbeen sodaadha	36	22
		4 hin sodaadhu	36	22
		5 nan sodaadha	49	30
		Ida'ama	163	100
8	Wayitiin Afaan Oromoof ramadamee jiru gahaadha jettee yaadda?	1 baay'ee gahaadha	41	25
		2 gahaadha	35	21
		3 giddu galeessadha	21	13
		4 gad-aanaadha	46	28
		5 baay'ee gadaanaa	20	12
		Ida'ama	163	100
9	Barsiistuun yeroo barsiisu naamuusa daree hammam kabachiisuun barsiisa yookaan barsiifti?	1 yeroo hunda kabachiisa/-ti	39	24
		2 yeroo baay'ee kabachiisa/-ti	40	25
		3 darbee darbee kabachiisa/-ti	39	24
		4 yeroo muraasa nikabachiisa	28	17
		5 lakki hin kabachiisu/-ttu	17	10
		Ida'ama	163	100

Gabatee 4^{ffaa} gaaffii 7^{ffaa} bargaaffii barattootaaf dhiyaate, yeroo barsiisaan kee gaaffii sigaafattuu/tu deebii deebisuuf ni sodaattaa? Jedhamanii gaafatamanii ture. Barattoonni 5(%3) yeroo hundaa, barattoonni 37(%23) yeroo baay'ee, akkasumas darbee darbee kanjedhan 36(%22) yoojiran, barattoonni 36(%22) hin sodaadhu, barattoonni harki caalaan 49(%30) garuu nan sodaadha jedhanii deebisan. Akka gabatee kanarraa hubachuun danda'metti barattoonni muraasni akka hinsodaanne yooibsaniiyuu harki caalaan isaanii ammo %30 yeroo gaaffataman akka sodaatani ragaan gabatee keessa niagarsiisa. Kunimmoo kan mul'isu barattoonni afaannicha waan hinbeekneefi hiika afaannichaas wallaaluu irraa kan ka'e ta'uu agarsiisa. Sababni isaas barattoonni Afaan Oromoo kutaa shanii jalqabuun isaan sirritti barachuu dhisuufi shaakala yeroo dheeraa sirriitti gochuu dhisuun haamilee barattoota kana miidhuu agarsiisa.

Haaluma daawwannaa daree keessaa miirkanneeffachuuf yaalameettis kanuma agarsiisa. Barattoonni irra jireessi isaanii yeroo gaaffii gaaffatamanis ta'e akka dubbisan yeroo gaafatamani nididu. sababni isaas yoon dogoggore natti kolfoo jechuun, deebii kennuufis ta'e dubbisa dubbisuuf fedhiis akka hinqabaannedha ragaan daawwannaa daree kan mul'isu. Barsiisaan dandeetti barattoota gabbisuuf maloota adda addaatti fayyadamee gochaalee garaagaraatiin barattoonni hubannoo beekumsafi dandeettii isaaniif fayyadu dhiyeessuu qabu.

Gabatee 4^{ffaa} gaaffii 8^{ffaa} gaaffii wayitii Afaan Oromoof ramadamee jiru gahaadha? Gaaffii jedhuuf barattoonni 41(%25) baay'ee gahaadha, barattoonni 35(%21) gahaadha, barattoonni 21(%13) giddu galeessa kan jedhan yoo ta'u, barattoonni irra caalaan isaanii 46(%28) garuu gadaanaadha jechuun deebisan. Barattoonni 20(%12) ta'an immoo baay'ee gadaanaadha jechuun deebii kennaniiru. Raagaan deebii barattoota irraa argame kun akka mul'sutti barattoonni afaan lammaffaa isaanii kana yemmu baratan wayitiin ramadameefii jiru gahaa akka hintaaneeffii barumsa Afaan Oromoo kana sirritti akka hinbaranne kan agarsiisudha. Kun immoo adeemsuma baruu barsiisu keessattis dhiibbaa geesisan keessaa tokkodha. Kaanaaf barattoonni afaan lammaffaa isaanii barachuuf qaban sababa wayitiin xiqqaachuu irraa kan ka'e barattootni afaan lammaffaa barachuuf carraa qaban gadi aanaa akka ta'ee ragaan nimul'sa. Kun immoo wantoota fedhii barattoota irratti dhiibbaa geesisu danda'an keessa isa tokko ta'uu agarsiisa.

Afgaaffii barsiisotaaf dhiyaate ilaalchisee deebiin barsiisota irraa argame kanuma barattoota waliin tokkodha. Akka deebii isaanitti sababa wayitiin Afaan Oromoo torbanitti guyyaa tokko yookaan lama ta'eef akka barbaadamuun barsiisufi hirmaannaan barattoota daree keessatti

godhan laafaa ta'uun dandeetti afaan lammaffaa isaanii akka cimsataniif adeemsa barataa gidduu galeessa godhateen kan barsiifamu miti yaada jedhu deebii kennan.

Haaluma yaada armaan olii irratti hundaa'uun habuurraan daree gaggeeffamee ragaan argames kanbargaaffii barattootaafi afgaaffii barsiisotaa waliin walfakkata. Barattoonni hirmaannaan barnoota kana irratti qaban gadi aanaa ta'uu mul'isa. Barattoonni yeroo barumsi Afaan Oromoo baratan maqaafi malee yeroo qabaatanii kan baratan miti. Barsiisonnis yeroo Afaan Oromotiin baratani barattoonni waan hin hirmaanneef yookiin hinhojjenneef dirqama Afaanuma Amaaraatiin irracaalatti akka barsiisan ragaan habuurra dareen miirkanneeffachuun danda'ameera.

Gabatee 4^{ffaa} gaafii 9^{ffaa} barsiisaan/tuun yeroo barsiisutti naamuusa daree hammam kabachiisaa? Barattoonni 30(%18) yeroo hundaa, barattoonni 32(%20) yeroo baay'ee, barattoonni 35(%21) altokko tokko naamuusa daree akka kabachiisan ibsan. Barattoonni 46(%28) garuu yeroo muraasa qofa naamusni daree kan kabajjama ta'uu ibsan. Barattootaa 20(%12) homaa naamuusa daree keessaa akka hinkabachiisne deebisan. Kana irraa ka'uudhaan naamusni daree kabachiisuun barumsa kennamu irratti haalli jiru gidiaana ta'uu hubachuun nidanda'ama. Kanaaf barattoonni naamuusa eegan barataniirraa kanneen naamuusa daree kanneen eegatanii hinbarannetu gad-aanaa ta'uu hubatamuun danda'ameera.

Afgaaffii barsiisotaaf dhiyaates naamuusni daree keessaa kabajjamuufi kabajjamuu dhiisuun fedhii barattoonni barumsaaf qaban irratti dhiibbaa akkamii akka qabu ilaalchisee gaafatamani ture. Akka yaada barsiisota sadan ibsanitti rakkoo naamuusa barataa barattoota muraasa biratti akka mulatu ibsan. Naamuusni daree yookinkabajjamne barumsicha barattoota biraan gahuun kanhindanda'amnedha. Akkasumas fedhii barattoonni barumsaaf qaban miidhuun akka sirritti hin baranne godha jechuun yaada isaan ibsan. Dabalataan barsiisoonni biraan immoo yoo ibsan, barattoonni kutaa5-8tti jiran umrii ijoolummaa keessa waan jiraniif naamuusa isaanii haala salphaan sirreesuun nidanda'ama. Barattoonni kun baay'ee muuraasa ta'an irraa kan hafe eekkamsa barsiisaa irra waan darban humnaa olta'an akka hinjirre ibsan.

Yaada armaan olii adda baafachuuf daawwannaa daree adeemsifameen, yeroo barumsi kennamaa jirutti barattoonni tokko tokko barumsa kennamaafi jiru hordfuu dhiisani waliin oddeessu, kitaaba gosa barumsa biraa irraa hojii manaa barreessufi yemmuu hojiin daree kennamuufii deebii waraaqa irratti barreessanii waliif darbachuun daree keessatti haalli

naamuusa daree kabajuufi kabachiisuu irratti hamma tokko rakkoon jiraatus barattootni irra jireesi isaanii naamuusaan akka baratan hubachuun danda'ameera.

4.2.3 Barsiisonni Barattoota Keessatti Fedhii Afaan Lammaffaa Itti Horuuf Tattaaffii Taassisan

Qabxii kana jalatti odeeffannoo bargaaffii barattootaa 5, afgaaffii barsiisotaa 2, daawwannaa daree 5 fi dookumantii barattootaa irraa barsiisoonni barattootra isaanii keessatti fedhii Afaan Oromoo itti uumuuf yaalii taasisan walitti dabalamee qindaa'uun qaacceeffama.

Gabatee 5 Barsiisonni Barattoota keessatti Fedhii Afaan Oromoo Itti Horuuf Caraaqan Ilaalchise

Lakk	Gaaffilee gaafataman	Safartuu	Deebii	
			Baay'ina	%
10	Haalli dhiyeessa barumsa Afaan Oromoo barsiistuu/saa hammam sigammachiisa?	1 yeroo hunda nagammachiisa	26	16
		2 yeroo baay'ee nagammachiisa	34	21
		3 giddu galeessadha	39	24
		4 gadi-aanaadha	41	26
		5 hingammachiisu	23	14
		Ida'ama	163	100
11	Barsiisaan/barsiistuu barattoonni gareen walgargaaranii akka walirraa baratan hammam carraa isiniif kennitii/kennaa?	1 yeroo hunda	43	27
		2 yeroo baa'yee	23	14
		3 darbee darbee	51	31
		4 badaa miti	26	16
		5 gonkuma hinkennani	20	12
		Ida'ama	163	100
12	Yeroo wayitii barnoota Afaan Oromoo barattan waan ifa isinii hin taane gaafachuufi kan gaafatamtanii immoo deebisuuf hammam yaaltuu?	1 yeroo hunda	20	12
		2 yeroo baay'ee	26	16
		3 darbee darbee	35	21
		4 yeroo muraasa	50	31
		5 gonkuma	32	20
		Ida'ama	163	100
13	Barsiisaan meeshaalee deegarsa	1 yeroo hunda	18	11

	barnootaa dabalataan fayyadamuun hammam barumsa isiiniif kenna/tii?	2 yeroo baay'ee	25	15
		3 darbee darbee	24	15
		4 guyyaa tokko	28	17
		5 gonkuma	68	42
		Ida'ama	163	100
14	Barsiisaan kee waan ati dogogortuufi shaakala ati gootu irratti haala mijeesuun siqajeelchaa/sitii?	1 yeroo hundaa qajeelchu	5	3
		2 yeroo baay'ee niqajeelchu	20	12
		3 darbee darbee qajeelchu	36	22
		4 nuqajeelchu	16	10
		5 gonkuma hinqajeelchan	86	53
		Ida'ama	163	100

Gabatee 5 gaaffii 10^{ffaa} gaaffii haalli dhiyeessi barumsa Afaan Oromoo ammam sigammachiisa? Gaaffii jedhuuf deebii yookennan, barattooni 26(%16) yeroo hunda, 34(%21) yeroo baay'ee, 39(%24) altokko tokko, haalli dhiyeessi barumsaa Afaan Oromoo akka isaan gammachiisu yoo deebisan, Barattooni harki caalu garuu 41(%26) gad-aanaadha jechuun deebisan, barattooni muraasa ta'an immoo 23(%14) nahingammachiisu jedhanii deebisaniiru. Akka deebii barattoota kanatti barattooni harki caalaan%26 haallii dhiyeessa barumsa Afaan Oromoo itti kennamaaf jiru homaa hinjedhu, jedhanii deebii kennuun isaanii kan isaan hingammachiisne ta'uu agarsiisa. Kun immoo adeemsa baruu barsiisuu keessatti haalli dhiyeessi Barumsi Afaan oromoo barattoota Afaan Oromoon afaan lammaffa isaani ta'e kutaa 5-8 jiran gadi aanaa ta'uu agarsiisa.

Kanuma miirkaneeffachuuf daawwannaan daree qorattuun taasifameenis, haalli dhiyeessii barnoota Afaan Oromoo kutaa 5-8 barattoota Afaan oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e kanaaf maalfakaata? Kanjedhu. hubachuuf qorattuun yaalametti, barattooni afaan lammaffaa isaanii ta'etti kan si'aayinaan akka baratan kan isaan kakkaasu miti. Barattooni kun Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii waan barataniif caalatti hubachiisuufis ta'e jaalachiisuuf gochooni Afaan Oromoon akka shaakala garaagaraa daree keessatt taasiisani gochuu, meeshaalee deegarsa barnootaatti fayyadamuun barsiisuu, barattooni dubbisa carraa walqixa ta'e kennuun dubbisiiuu, daree barnootaa keessatti Afaan Oromoon akka dubbatan gochuufi k.k,f barsiisuu dhiisuun hanqina waan qabuuf haalli dhiyeessi daree barnoota keessatti rakkoon argamaa jiru barattoota gammachiisuu akka hindandeenye, akkasumas barattootuma muraasa sochii qaban qofa akka hirmaachisan qorattuun mirkanneeffatee jirti.

Gabatee 5 gaaffii lakkofsa 11^{ffaa} barsiistuun/aan keessan barattoonni gareen walgargaartanii akka walirraa barattan ammam carraa isiniif kennitii/na? gaaffii jedhuuf yoo deebii kennan barattoonni 43(%27) yeroo hunda, barattootni 23(%14) yeroo baay'ee, jechuun yemmuu deebisan, barattootni harki caalaan immoo 51(%31) darbee darbee qofa barnoota Afaan Oromoo walgargaaruun akka wal irraa barataniif carraa akka kennamuuf ibsan. Barattoonni 26(%16) badaa miti, kanneen hafan 20(%12) gonkuma akka walirraa barataniif carraa hinkenninneefii ibsan. Akka yaada barattoota kana irraa hubachuuf danda'ameetti, barattoonni afaan biraatiin afaan hiikatan jalqabuma yeroo mana barumsa galan Afaan Oromoo (afaan lammaffaa) isaanii walaaluu irraa kan ka'e barsiisaafi barattoota waliin waliigaluuf nirakkatu. Akkasumas barsiisotaa isaaniin akka afaan lammaffaa isaanii haala gaariin barataniifii dubbataniif hin jajjbeeffaman. Kanaaf barattootni kun afaan kanaaf dhimmuu dhiisuun akka dagachaa deeman isaan taasisa. Kana irraa kan ka'e barattoonni afaan lammaffaa isaanii yeroo baratanitti baay'ee miidhamu danda'u.

Akka oddeeffannoo dabalatatti daawwannaa daree gageeffameen yaada barattoonni kennan wajjiin addummaa hinqabaatu. Barsiissonni yeroo barumsa kana barsiisanitti kan dirqama isaanii bahachuuf barsiisan fakkaatu malee barattoonni barumsi Afaan Oromoo kun barattoota kanaaf haalaa kamiinii yoo baratan barattoota kanneen gahoomsuun danda'amaa? kan jedhu bu'uura kangodhate osoo ta'eefi, tooftaleen garaagaraa itti barsiifaman jiraatanii karaa barattoota hunda walqixxa hirmaachisuun barsiifame gaarii ta'uu hubachuun danda'ameera.

Gabatee 5 gaaffii 12^{ffaa} wayiitii barnoota Afaan Oromoo barattanii kan ifa siif hintaane gaafatte hubachuufi isa gaafatamte ammo deebisuu irratti hammam yaalaa? Gaaffii jedhu dhiyaateefii ture. Barattoonni 20(%12) yeroo hunda, barattoonni 26(%16) yeroo baay'ee, barattoonni 35(%31) darbee darbee jechuun ibsan. Barattoonni harki caalaan immoo 50(%31) ta'an garuu yeroo muraasa qofa waan ifa hintaaneefii gaaffii gaafachuurratti kan hirmaatan ta'uu ibsan. Barattoonni 32(%20) ta'an immoo gonkuma waan ifa isaaniif hintaane gaafatanii baruu (hubachuu) akka hindandeenye ibsan. Haalli adeemsa baruu barsiisuun kan barattoota gidduugala hingodhannefi kan hinmijjanne ta'uu agarsiisa.

Afgaaffiin barsiisota waliin taasifameeniis deebiin argame akka ibsutti, barattoonni gaaffii gaafatammani deebii kennuurrtti homaa hinjedhani deebisuuf niyaalu, garuu barattoonni kan ifa

isaaniif hintaane gaffii gaafatanii hubachuurratti tattaafii taasiisan gadi aanaa ta'uu barsiisooni hundi yaada isaanii ibsan.

Yaaduma bargaaffiifi afgaaffii miirkanneeffachuuf habuurraan daree gaggeeffameen ragaan argame, barattoonni baay'innan waan isaaniif hingalle gaafatanii hubachuuf yaalii godhan gadaanaa ta'uu agarsiisa. Kanaaf fedhiin barnoota Afaan Oromoo kutaa 5-8tti jiran waan isaaniif hingalle gaafatanii hubachuuf qaban gadii aanaa akka ta'e adda baafachuun danda'ameera.

Gabatee 5 gaaffii¹³ Barsiisaan/-tuun meeshaalee deegarsa barnootaa dabalataa gargaaramuun hammam isiin barsiisaa/-ttii? Gaaffii jedhuuf yoo deebii kennan barattoonni 18(%11) yeroo hunda, 25(%15) yeroo baay'ee, 24(%15) yeroo tokko tokko, akkasumas 28(%17) guyyaa tokko qofa akka meeshaa deegarsa barnootaa gargaaramuun isaan barsiisan deebisan. Barattoonni caalaan isaanii garuu 68(%42) gonkuma meeshaalee deegarsa barnootaa dabalattaa gargaaramuun akka isaan hinbarsiifne deebisan. Egaa akka yaada barattoota kana irraa hubatamutti barattoonni afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e kanneen yeroo baratan kanatti barsiisonni meeshaalee deegarsaa barnootaa gargaaramuun akka hin barsiifneetu mul'ata. Kun immoo haniqinni afaan kana barsiisuu irratti kan mul'atu ta'uufi barattoota afaan lammaffaa baratan kanaaf dhimmamuu dhiisuu akka ta'e agarsiisa.

Miirkanneeffannaa daree keessatti gaggeeffameeniis yaaduma barattoota kana waliin tokkodha. Qorattuun yeroo daawwannaa daree irra deddeebiin manneen barnootaa arfan daree tokko keessa marsaa sadii sadii taasifameen barsiisaan kitaaba barataatiin ala meeshaa deegarsaa daree keessatti yemmuu fayyadamee barsiisu arguu hindandeenye. Kun immoo barattoota afaan lammaffaa isaanii baratan kanaaf miidhaa qaba. Sababnisaas barataa afaannicha hinbeekinne tokkoof qabatamatti kan qabiyyee barumsichaa waliin demuu walbira qabaniis barsiisuun caalatti barattoota kanaaf ifafi isaan hubachiisuun nidanda'ama.

Gabatee 5 gaaffii 14¹⁴ gaaffii barsiisaan Afaan Oromoo sibiirsiisan waan ati yeroo shaakala garaagaraa gochuun yemmuu dogogortutti haala siimijjeessuun siqajeelcha/itti? Gaaffii jedhuuf barattoonni 5(%3) yeroo hunda, barattoonni 20(%12) yeroo baay'ee, barattoonni 86(%53) darbee darbee qofa akka yeroo shaakala garaagaraa godhan yeroo dogogorani akka isaan qajeelchan kan deebisan yoota'u, barattoonni baay'ee muraasa ta'an nuqajeelchu jechuun deebisan. Barattoonni harki caalaan isaanii immoo 36(%22) homaayyuu yeroo dogoggoru haala mijjeessuun

nuhinqajeelchan jedhanii deebisan. Kanaaf barattoonni shaakala godhan yoodogoggora qabaatan kan hinsirreesineefii ta'uun sadarkaa ol-aanaatti argamuu agarsiisa.

Yaaduma kana miirkanneeffachuuf daawwannaan daree gaggeeffameenis deebii barattootaa irraa argameen hamma tokko kan walfakkaatudha. Barattoonni yeroo dogoggora uumani isaan sirreessuu irratti barsiisota hunda biratti walqixa ta'uu hindanda'u. sababni isaas mala baruu barsiisuunis barsiisaa tokko irra barsiisaa biraatti garaagarummaa niqabaatu. Fakkeenyaaf barsiistuu Afaan Oromoo kutaa 6ffaa B barsiistuu yeroo dawwannaan daree gaggeeffameen mata duree of ibsuu jedhu wayitii barsiistutti barattoonni hundiisaanii akkaataa itti hirmaatanitti lakkoofsa 1 hanga dhumatti barattoonni jiran dabaree isaaniin ka'uun gabatee gurraacha irratti barreessuun yeroo shaakalaa jiranitti dogoggora barattooni uumani kanneen akka dogoggora qubee, qubee guddaa, jechoota laaffaafi jabaa ta'an, dheeraafi gabaabaa ta'ani yemmuu dogoggorani akka sirreefatani gochuun haala mijjeesittee qajeelchaafi karaa dogoggora isaanii foyyefataniif sirreessaa turte. Adeemsi baruu barsiisuu Afaan Oromoo afaan lammaaffaa isaanii ta'eef akka fakkeenya gaariitti fudhatamuufi barattoota haala kanaan barataniif bu'aa qabeessa isaan taasiisu danda'a.

Walumaagalatti odeeffannoon armaan oliirraa hubachuun danda'ametti, bargaaffii barattoota , afgaaffii barsiisotaa, daawwannaa dareefi sakatta'barruu barattootaa irraa mul'atuutti,haallii kennaa barumsaa gadi aanaa ta'uu, barattoonni walgargaaranii akk walirraa barataniif carraan isaaniif kennamu gadi aanaa ta'uu, yeroo Afaan Oromoo baratani kan ifa isaaniif hintaane gaaffatanii hubachuu irratti fedhiin qaban gadi bu'aa ta'uu, meeshaalee deegarsa barnootatti fayyadamuun barsiisuu irratti baay'ee gadi aanaa kan ta'eefi dogoggora barattoonni qaban sirreessuu irratti gadi aanaadha. Kanaafuu, Barsiisoonni barattoota isaanii keessatti fedhii Afaan Oromoo uumuuf carraqanii ilaalchisee laaffaa ta'uufi hanqina armaan olii kan ofkeessaa qabu ta'uu agarsiisa.

4.2.4 Rakkoolee Fedhii Barattootaa Afaan Oromoon Akka Afaan Lammaffaatti Barachuuf qaban Irratti Dhiibbaa Geesiiisu Danda'an

Qabxii kana jalatti odeeffannoon bargaaffii barattootaa, afgaaffii barsiisotaa, daawwannaa dareefi sakatta'a barruu barattootaa irraa barattoota Afaan oromoon afaan lammaffaa isaanii barataniif kanneen rakkoo ta'uu danda'an irraa walitti qabamee niqaacceeffama. Qaacceessi

oddeeffannoo bargaaftii barattoota 4, afgaaftii barsiisotaa 2, daawwannaa daree 4, fi sakatta'a barruu barattootaa kan ofkeessatti qabatedha.

Gabatee 6 Fedhii Afaan Oromoo Barattoota Afaan Lammaffaa Barachuuf rakkoo itti ta'an

Lakk	Gaaffiiwwan	Safartuu	Deebii	
			Baay'ina	%
15	Barsiisaan keessan barumsa dabalataa ykn Tiitooriyaalii isiniif kennaa/-ti?	1 yeroo hunda nukenna/-ti	5	3
		2 yeroo baay'ee nukenna/-ti	10	6
		3 darbee darbee nukenna/-ti	36	22
		4 yeroo muraasa nukenna/-ti	37	23
		5 gonkuma hinkenna/-ti	75	46
		Ida'ama	163	100
16	Haallii teessoon barattootaafi baay'inni barattootaa daree keessatti walsimachuun hojii garee hojjechuuf hammam mijataadha?	1 b/baay'ee mijata dha	53	33
		2 baay'ee mijata dha	38	23
		3 gaariidha	38	23
		4 hamma tokko	25	15
		5 mijataa miti	9	6
		Ida'ama	163	100
17	Walitti dhufeenyi barsiisaafi barataa gidduu jiru hammam gaariidha?	1 b/baay'ee gaarii	33	22
		2 baay'ee gaariidha	43	27
		3 gaariidha	49	30
		4 homaa hinjedhu	24	15
		5 gaarii miti	14	6
		Ida'ama	163	100
18	Ati to'annaafi hordofii barsiisaa tokko malee ofitti amanamummaan Afaan Oromoo barachuun dandeetiikee gudiffachuuf hammam yaalii goota?	1 yeroo hunda nayaala	39	24
		2 yeroo baay'een yaala	40	25
		3 altokko tokko qofa	28	17
		4 yeroo muraasa qofa	39	24
		5 gonkuma hinyaalu	17	10
		Ida'ama	163	100

Gabatee 6 gaaffii 15^{ffaa} barsiisaan/tuun barumsa dabalataa (tiitoriyaalii) siniif kennaa/-ti? Gaaffii jedhuuf barattoonni 5(%3) yeroo hundaa nukennu, barattoonni 10(%6) yeroo baay'ee,

nuukennu, barattoonni 36(%22) altokko tokko nuukennu yoo jedhan, barattoonni 37(%23) guyyaa muraasa qofa nuuf kennama jechuun deebii kennan. Barattootni 75(%46) homaa iyyuu barumsi dabalataa akka hinkenamneefii deebisuu danda'aniiru. Kana irraa ka'uudhaan barumsi dabalataa barattoota Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'eef gonkuma akka hinkennamneefii ragaan jiru agarsiisuu danda'eera.

Afgaaffii barsiisotaaf dhiyaates barattoota Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'eef barumsi dabalataa kennuun barsiisaa jirtu? Kan jedhu dhiyaateefii ture. Akka yaada barsiisota sadan ibsanitti barumusa dabalataa barattoota kanaaf kennuun barbaachisaa ta'uus rakkoolee adda addaa jiraachuu irraa kan ka'e akka isaan daangeessani kaasaniiru jiru. Isaanis sababa dabaree lamaan barsiifamuuf dareen dabalataa dhibuu, meeshaaleen garaagaraa itti barsiifamu dhibuufi guyyaa barumsa idilleen ala ta'aniin immoo barattoonni barachuuf fedhii hinqaban jechuun yaada isaanii ibsan.

Akka ragaan armaan olii agarsiisutti barsiisonni barumsa dabalataa yookaan barumsa tiitoritaalii barattoota Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'eef kennuun akka hinbarsiifne hubachuun danda'ameera. Kun immoo rakkoolee fedhii barattootaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geessiisuu danda'an keessaa isa tokko ta'uu agarsiisa.

Gabatee 6 gaaffii 16^{ffaa} teessoon barattootaafi baay'nnii barattootaa daree keessaa walsimataadha? Jedhu yoo deebii itti kennan, barattoonni 53(%33) B/baay'ee mijataadha, barattoonni 38(%23) baay'ee mijataadha, barattoonni 38(%23) gaariidha jechuun yoo deebisan, barattoonni muraasa ta'an garuu 25(%15) homaa hinjedhu, kaan immoo 9 (%6) mijataa akka hintaane ibsan. Akka deebii barattoota hedduu gabatee oliirraa hubannutti teessoon barattootaafi baay'inni barattoota daree akka walsimatuufi rakkoon teessoo barattoota kan hinjirre ta'uu nama hubbachiisa. Kanaaf barattoonni akka taa'umsa isaanitti gareen walgargaaranii wal irraa barachuuf kan hinrakkanne ta'uu mul'isa.

Daawwannaa daree keessa hubachuun akkuma danda'ameettis bargaaffii barattootaa wajjiin walfakkaata. Barattoonni manneen barnootaa arfani sababa dhukkuba kooronaan kan ka'e baay'inni barattootaa kutaa keessa argamanii barachaa jiranii 25-30 kan hincaalle waan ta'eef

rakkoon teessoo hinjiru. Akkasumas bal'inni dareefi baay'inni teessoon jiru irraa hafaa ta'uu mirkanneefachuun danda'ameera.

Gabatee 6 gaaffii 17 walitti dhufeenya barataafi barsiisaa gidduu jiru maal fakkaata kan jedhu adda baafachuuf bargaaftiin dhiyaatee ture. Barattoonni,33(%22) b/baay'ee gaarii, barattoonni 43(%27) baay'ee gaarii jechuun barattoonni muraasa ta'an barsiisotaa waliin walitti dhufeenya gaarii qabaachuu isaanii yoo ibsan, barattoonni caalaan isaanii immoo 49(%30) gaariidha jedhan. Barattoonni 24(%15) homaa hinjedhu, barattoonni 14(%6) gaarii miti jedhanii deebii kennani. Akka Ragaa kana irraa argamutti barattoonni 49(%30) barsiisota waliin walitti dhufeenya gaarii qabaachuun gidduugaleessa ta'uu agarsiisa.

Kanaafuu walitti dhufeenyi barattootaafi barsiisaa gidduu jiru fedhii barattoota kutaa 5-8tti afaan lammaffaa isaanii barachuuf qaban akka miidhuu hindandeenye hubachuun danda'ameera.

Yaaduma bargaaftii barattoota kanaa hubachuuf afgangaaftii barsiisotaa jaha waliin taasifamee yaada qaban akka ibsanitti, walitti dhufeenyi gaariin jira jedhan. Yoo walitti dhufeenyi hinjiraane, barumsicha haala yaadameen galmaan gahuu hindanda'amu. Kana malees, hariiroon barataafi barsiisaa gidduu jiru waldhageeffachuun wal irraabarachuu, rakkoo jiruuf furmaata barbaaduu danda'uufi wal hubachuu danda'uu murteessaa ta'uu ibsan. Akkasumas barsiiftuun mana barumsaa Jimmaa sad Iffaa barsiistu tokko yoo ibsiti, barattoonni tokko tokko rakkoo naamuusa niqabaatu .Haata'u malee barattoota kana ofitti qabuun gorsinne deebisuun rakkoo qabanis yoohubannee isaan gargaarre caalatti walhubachaa deemuun walitti dhufeenya gaarii barattoota keenya wajjiin qabaachuun nidanda'ama jettee ibsite.Kaanaafuu akka yaada barsiisota kanatti Bartaafi barsiisaa gidduu walitti dhufeenyi jiru gaarii ta'uu deebiin kan barsiisota jahan kan walfakkaatu ta'uu ibsan.

Yaaduma armaanolii kana adda baafachuuf daawwana daree gaggeeffameen oddeeffannoon argame haaluma bar gaaffii barattootaatiin walfakkaatuun, walitti dhufeenyi barataafi barsiisaa gidduu galeessa ta'uu agarsiisa. Kanaaf barattoota kutaa 5-8tti jiran afaan lammaffaa barachuu irratti fedhii barattoota miidhu akka hinjirre hubachuun ni danda'ama.

Gabatee 6^{ffaa} gaaffii 18^{ffaa}. Gaaffii To'annaafi hordoffii barsiisaa tokko malee offitti amanammummaan Afaan Oromoo barachuun dandeettii kee gabbiffachuuf ammam yaaltaa? Gaaffiin jedhu dhiyaateefi ture. Barattoonni 39(24%) yeroo hunda, barattoonni 40(25%) yeroo baay'ee, barattoonni 39(%25) yeroo muraasa akka to'annaafi hordoffii barsiisaa malee ofiitti

amanamummaan dandeetti isaani akka gabbiffatan deebisan. Barattoonni 28(%28) hin fedhu, barattoonni 17(%10) gonkuma jechuun akka Afaan Oromoo barachuuf akka hin yaalle deebii kennan. akka ragaan barattoota kanaa agarsiisutti barattoonni harki caalaan %25 ta'ani garuu yeroo baay'ee to'annaafi hordofii barsiisaa malee ofitti amanamummaan dandeetti Afaan Oromoo gabbiffachuuf akka yaalan agarsiisa.

Bargaaffii barattoota Kanuma mirkanneeffachuuf qorattuun habuurra daree keessa gaggeesiteen immoo deebii barattoota muraasa wajjiin kan walfaaleesudha. Sababni isaas barattoonni harki caalaan isaanii si'aayinaan barumsa Afaan Oromoo barataniifi yeroo gaaffii gaafatamani itti hubachuuf danda'anis ta'e waan ifa isaaniif hintaane gaaffii gaafatamanii irratti hirmaannaa yeroo taasiisan hinargaman. Kun immoo barattoonni dhiibbaafi to'annaa barsiisaa malee fedhii isaaniin Afaan Oromoo barachuuf akka yaalii hingoone habuurraan daree taasifameen mirkaneessuun danda'ameera. Kun immoo fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisuu danda'an keessa isa tokko ta'uu agarsiisa.

4.3 Qaacceessa Raga gaaffiilee banaa ta'an irraa aggame

Mata duree kana jalatti barattoota kutaa 5-8 Afaan Oromoo akka afaan lammaffa baratan gama rakkoo qaban ilaalchisee gaaffiin banaa dhiyaateefii ture. Gaaffiin kunis, Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuurratti kanneen gufuu ta'uu danda'a jettee yaadu maalfadha? meeibsi. Jedhamanii gaafatamanii ture. Akkuma ragaan bargaaffii barattoota 163 fi afgaaffii barsiisota irraa argameen kan manneen barnoota afurii barnoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf kanneen gufuu (danqa) ta'andha jedhanii kan kaasan ragaaleen odeeffannoo kennitootarra argame kan walfakkaatudha. Innis barnoota Afaan oromoo kutaa 5 jalqabuu, wayitiin Afaan oromoof ramadamee xiqqaachuu, faayidaafi bu'aa afaannichi qabu walaaluu, barumsi kennamu caalatti Afaan Amaaraan ta'uu, Afaan oromoo kan saba tokkoo qofa jedhanii fudhachuu, afaanicha wallaaluun fedhii barnoota affannichaaf dhabuu, manni dubbisaa dhibuufi k.k.f yaada walfakkaatuun ibsan. Akkasumas, yaada dabalataa kan kennan hawwaasni naannoofi maatiin nuti keessa jiraannu hanqina hubannoo afaannichatti fayyadamuu dhabuufi mootummaan barattoota Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e barataniif xiyyeeffannoo itti kennuu dhabuun barattoota kutaa 5-8tti barataniif rakkoo ciccimaa ta'ee akka argame hubachuun danda'ameera.

4.4 Qaaccessa Raga Sakatta'a Barruu Barattootaa

Qorattuun daawwannaa daree yemmuu gaggeestu dabalataaniis dabtara barattootaas walduukaa irraa fuudhuun ilaalte. Barruuleen barattootaa kun kan ilaalamu barattoonni barnoota afaan lammaffaa isaanii kana yeroo baratanitti ammam fedhiin barsiisaa hordfanii barachuu isaanii, akaataa qabannaa dabtara isaanii ilaalchisee barattoota gara caalaan isaanii gaarii ta'aniis kanneen muraasa ta'an biratti barreeffamni isaanii kan hindubbiffamnefi seera hinqabne, dogoggora qubee, jecha laafaafi jabbaa, akkasumas gabaabaafi dheera ta'an adda baasuu dhiisuu, jechoota walitti fufanii barreessu, dabtara isaanii giddutti dhiisanii darbuu, gaaffii barreessanii deebii kennuu dhiisuun osoo hin soroorsifatiin darbuufi kan kana fakkaatan itti mul'ata. Akkaataa kanaan barattoonni fedhiin hordofuun shaakala kennamuufii hojjetanii seeraan dabtara isaanii soroorsifatan manneen barnootaa biraa irraa mani barumsaa Giinjoo kutaa 6^{ffaa} foyyaa'a akka ta'e hubachuun danda'ameera.

Walumaagalatti ragaan sakatta'a barruu barattoota irraa argame kanneen raga afaaffii barsiisotaa wajjiin irra caalaan isaa walfakkaata. Kana irraa wanti hubatamu danda'u fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffaa baratanii kanneen manneen barnoota sadan barattoota fedhiin hirmaachisuurratti garaagarummaafi hanqina qabaachuu isaati.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA GOOLABAAFI YAADA FURMAATAA

Boqonnaa kana keessatti yaada waliigalaa qorannoo kana hammatee jalqaba irraa dhiyaate. Itti aansuudhaan yaada ijoo qorannoo kana goolaabuun kaa'ameera. Dhuma irratti yaada furmaataa ta'uu danda'a kan jedhame duraa duubaan ibsamuu danda'ameera. Qorannoon kunis, Fedhii Barnoota Afaan Oromoo Barattoota Magaalaa Jimmaa Barattoota Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta; e bira gahuuf malleen ragaan sassaabame bargaaffii, afaaffii, daawwannaa dareefi sakatta'a barruu barattootaa sakatta'uun gageeffameera.

5.1 Cuunfaa

Barumsi kennamu qulqullina akka qabaatu gochuuf dursa fedhii barattoota keessatti uumuun barmisicha bu'aa qabeessa taasiisuudha. Qorannoon kunis fedhii barattoonni Afaan Oromoo

barachuuf qaban ilaalchisee haala manneen barumsaa mootummaa magaala jimmaa kutaa 5-8 keessatti mul'aatu sakatta'uu irratti xiyyeeffate. Ka'umsi qorannichaa hanqina qorattuun kutaa barsiisaa turte irraa hubatte, Odeeffannoon barsiisota manneen barnoota biraa irraa kutaa 5-8 tti barsiisan haala barattoonni Afaan Oromoo itti barachaa turan irratti kaasan; akkasumas, qorannoon mata duree kana irratti gaggeeffame waan hinjirreef yookaan waan qorattuu hinqunamneefi rakkoo kana adda baafachuun yaada furmaataa kaa'uu ta'a. Gaaffiilee bu'uuraa qorannoo kanaa fedhii barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban, wantoota fedhii barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisan, barsiisoonni barattoota isaanii keessatti fedhii uumuuf carraaqii godhanfi rakkoolee fedhii barattootaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisuu danda'an furuuf maalfaatu taasifamuu qaba? Kanneen jedhan kaayyoo qorannichaa fedhii barattoonni kutaa 5-8tti Afaan oromoo barachuuf qaban sakatta'uun rakkoo adda baheef yaada furmaataa kaa'uudha. Bu'aan isaa barsiisoota Afaan Oromoo, bulchiinsa hojjeetoota mana barumsaa, oggeeyyi sirna barnnootaafi namoota garafuuladuraatti mataduree kannaan walfakkaatan irratti qorrannoo gaggeessuuf barbaachisaa akka ta'e qorrannicha keessatti kaahameera.

Qorattuun mala makaa fayyadamuun odeeffannoo barattootaa, barsiisotaa, habuurraa dareefi sakatta'a barruu barattoota walitti qabame walbira qabdee qaaceessuun ibsa itti kennite. Meeshaalee funaansa odeeffannoo hojiirra oolan bargaaffii, afgaaaffii habuurraafi sakkata'a barruu barattootaa yoota'an, bargaaffii cufaa 18fi banaa 2 walitti gaaffii 20 fayyadamuun barattoot mala carraa iddatoota filataman 163(%30) irraa odeeffannoon funaaname. Afgaaaffiidhaan gaaffiilee 12 fayyadamuudhaan barsiisota Afaan Oromoo 3 waliin afgaaaffii taasisuun odeeffannoon walitti qabame. Dabalataan; habuurraa daree qabxii miirkanneeffannaa 20fi sakatta'a barruu barattootaa fayyadamuun gaggeeffame. Odeeffannoon walitti qabame qaaceffameera. Bu'aa qaaceffama odeeffannoo kanaa bu'uura godhachuun qabxii irra gahame akk itti aanutti ibsameera.

5.2 Goolaba

Akkuma beekamu qorannoon kun Fedhii Barnoota Afaan Oromoo Barattoota magaala Jimmaa Afaan oromoon afaan lammaffa isaanii ta'e barattoota manneen barnootaa jimmaa *sadarkaa* 1^{ffaa} Giinjoo, Mandaraa, fi Hibrat Afaan Oromoo Akka afaan lammaffatti baratan fedhii qaban

sakatta'uun ibsameera. Qorannoon kun akka ibsutti Fedhii Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti kanneen baratan fedhiin isaanii hammam akka ta'e bargaaaffii barattootaa, afgaaaffii barsiisotaa, daawwannaa dareefi sakatta'a barruu barattootaa irraa hubatameera.

Fedhii barattoonni manneen barnoota Jimmaa Sad 1^{ffaa}, Giinjoo, Mandaraafi Hibrat kutaa 5-8 barumsa Afaan Oromoo barachuurratti qaban giddugaleessadha. Kunis yeroo barumsa kabajanii dareetti argamuu irratti gaariidha. Fedhii isaan barumsa kanaaf qaban, gaaffii gaafatamani deebisuu irratti giddugaleessadha, garuu, waan isaaniif hingallee gaafatanii hubachuurratti jiru sababa afaanicha hinbeekneef gadaanaadha, hirmaannaan marii gareefi walgargaaranii hojjechuurratti kan dhuunfaan hojjetan caalaa gaariifi foyya'aadha. Meeshaalee barnootaa hunda guuttatanii dareetti argamuurratti fedhiin jiru olaanaadha.

Akkasumas barnoota Afaan Oromoo kutaa 5 jalqabaniis waan barataniif afaannicha akka sirritti hinbeekne waan godheef, barattoonni barumsi Afaan Oromoo akka gosa barumsa hinfayyadnetti fudhachuu, yeroo barataniis Afaan Oromootiin dubbachuuf rakkachuu, itti qaana'uu, yeroo gaaffii gaafatamaniis hin beeku jechuun deebisuu, shaakala gahaa ta'e kitaaba Afaan Oromoo keessa kan dandeettiiwwan afaanii arfan walqixa barattoota kan hirmaachisu dhibuu, barsiisaan kan barattoonni hojjetaniif duub deebii kennuun isaan jajjabeessuu dhiisufi sababoota kana fakkaatan wanttoota fedhii barattootaa kutaa 5-8 tti Afaan Oromoo barachuuf qaban miidhuu danda'an kanneen akka isaan barumsicha irratti hinhirmaanne isaan godheera.

Dabalataan barsiisonni barattoota isaanii keessatti fedhii afaan lammaffaa itti horuuf carraaqiin godhan gadi aanaadha. Sababni isaas halli kennaa barumsaa kan barsiisa giddugaleeffatefi kan haala hawwataa hintaaneen kennamuu, meeshaalee deegarsa barnootatti kan hinfayyadamne ta'uu, barattoonis kan ifa isaaniif hin taane gaafatanii hubachuu kan hindandeenye ta'uu, barattoonni yeroo hojiin manaafi dareen kennamu waan yaalani irratti duubdeebii kennuun kan isaan hinjajjabeessine ta'uu, barattoonni hundi karaa carraa walqixa ta'een sodaa tokko malee shaakala garaagaraa irratti hirmaatanii walirraa akka baratani kan hintaasiisnefi barsiisoonni barattoota isaaniif barumsa dabalataa (tiitooryaalii) kan hinkenniine ta'uu irraa kan ka'e barsiisonni fedhii itti uumuuf tattaaffiin godhan gadaanaa ta'uu agarsiisa.

5.3 Argannoo

Akka odeeffannoon argame mul'isutti Sakatta'a fedhii barnootaa Afaan oromoo Magaala Jimmaa Barattoota Afaan Oromoo Afaan Lammaffaa isaanii ta'e akka armaan gadiiti.

✓ Barattoonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf fedhii hamammii qabu? Kan jedhuuf yeroo barumsaa kabajanii dareetti argamuu irratti olaanaadha, Afaan Oromoo fedh barachuu irratti giddu-galeessadha, gaaffii gaafatanii hubachuufi deebisuu irratti tattaaffiin jiru giddu-galeessadha, hojii manaafi daree hojjetanii agarsiifachuu irratti jiru gadi-aanaadha, meeshaalee barnootaaf ta'u guutatani argamuu irratti olaanaa ta'uu, Afaan Oromoo akka isaan hinfayyadnetti fudhachuufi barumsichi kan isaan kakkaasu dhibuun baay'inaan ni argamu.

✓ Waantoota Fedhii barattootaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisuu danda'an yeroo gaaffii gaafatamani sodaachuu/ qaana'uu irraa kan ka'e Afaan Oromootiin dubbachuuf ofitti amanamummaa dhabuu, ofdanda'anii hojochuu dhiisuufi naamuusa daree keessaa eegsisuu dhiisuunfi wayitiin Afaan Oromoof torbanitti ramadame jiru xiqqaachuun barnoota afaan lammaffaa barataniif dhiibbaa geesiisuu danda'andha.

✓ Tattaaffiin barsiisotaa barattoota keessatti fedhii Afaan Oromoo itti horuuf taasiisan irraa argame haalli dhiyeessa barnootaa kan barataa gidduu galeessa hingodhanne ta'uu, barattoonni barnoota walgargaaranii akka walirraa barataniif carraa kennuu dhiisuu, hirmaannaan barattootaa laafaa ta'uu, barsiisoonni meeshaa deegarsaa barnootatti fayyadamanii barsiisuu dhiisuu, barattoonni hojii manaafi daree hojjetan duub deebii kennuu dhiisuufi dogoggora barataan qabu qajeelchuu dhiisuunfi barumsichaaf kakkaasuu dhiisuun fedhii afaan lammaffaa barachuu barattoota irratti carraaqiin barsiisonni taasiisan laafaa ta'ee agarsiisa.

✓ Rakkoolee fedhii barattootaa Barnoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachuuf qaban irratti dhiibbaa geesisuu danda'an furuuf waantoota taasifamuu qaban barumsa dabalataa yookaan titooriyaalii kennuu, baay'inna barataafi teessoo akka walsimatu gochu, walitti dhufeenya barataafi barsiisaa gidduu jiru cimsuu, barattoonni to'annaafi hordoffii barsiisaa tokko malee ofitti amanamummaa akka hojjetan gochuun rakkoolee jiran furuuf gargaaranidha.

5.4 Yaada Furmaataa

Argannoo qorannichaa irratti bu'uureeffachuun gaaffii ka'umsa qorannoo kanaaf furmaata ta'u akka armaan gaditti kaa'ameera.

- ❖ Barsiisonni Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barattoota barataniif fedhiin hirmaachisuun; kitaaba Afaan Oromoo qabatanii, yeroo barumsaa si'aayinaan akka hordofan, gaaffii gafatamaniif akka deebisan, kan ifa isaaniif hintaane gaafatanii akka hubatanii, marii garee irratti hirmaachisuun akka walirraa baratanfi shaakala garaagaraa

irratti hirmaannaa ho'aa akka taasiisanii gochuun fedhii barumsaa afaan lammaffaa barachuu qaban olguddisuun gaarii ta'a.

- ❖ Akkasumas barsiissonni barumsa kennan karaa qajeelfamafi kaayyoo barumsichi ifa ta'ee wajjiin kennuun hubannoo barattootaa barumsa afaanichaaf qaban cimsuun fedhii barattootaa dabaluuun kutaa keessatti haala kennaa barumsaa hirmaachisuunfi hawwataa gochuun barbaachisaadha. kana malee barattoonni ofdanda'anii akka hojjetaniifi sodaa tokko malee akka hirmaatan gochuun ofitti amanamuummaa akka horatan taasisuun barattootaa afaan lammaffaa kutaa 5-8 barataniif fedhii qaban olguddisuun murteessaadha.
- ❖ Karaa biraa bulchiinsi mana barumsaa malli baruu barsiisuu karaa foyya'aa ta'efi barattoota hirmaachisaa ta'een gaggeefamuun barsiissonni manneen barnoota ollaa jiraniin muuxannoo walirraa osoo fudhatan. Akkasumas manni kitaaba barattootaaf osoo jiraatee akka itti fayyadaman godhame gaariidha.
- ❖ Barumsi Afaan Oromoo akkuma gosa barnoota biraa oolmaa daa'immaniifi kutaa 1(tokkoo) irraa jalqabee osoo kenname.
- ❖ Wayitiin Afaan Oromoof ramadame torbanitti guyyaa 1fi 2 kan ta'ee jiru akkuma gosoota barnoota biraa guyyaa hundaa osoo ta'e gaariidha.
- ❖ Barattoota kutaa 5-8 Afaan lammaffaa barataniif yemmuu hojii manaafi daree kennuun ergaa yaalaniin booda duubdeebiin osoo kenname.
- ❖ Barattoota Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti baratan kanaaf osoo barumsi dabalataa kennamuun, tooftaa adda addaa ta'e gargaaramuun afaannicha itti hubbachiisuun danda'ame.
- ❖ Ministeerri barnootaa barattoota manneen barnoota mootummaa Afaan Oromoon afaan lammaffaa isaanii ta'e kutaa 8^{ffaa} qormaata ministirii warra Afaan Oromoon afaan tokkoffaa isaanii ta'e waliin waan qormaata walfakkaataa ta'e fudhataniif otoo gara fuula duratti xiyyeeffannoon itti kenname gaarii ta'a.

WABII

Abidiisaa Bantii (2014), Kaka'umsa Barattoonni Kutaa 11^{ffaa} fi 12^{ffaa} Afaan Oromoo Barachuu

Qaban: Digirii Lammaffaa Yuunivarsiitii Addis Ababaa.

Abiye Daniel (1998), African literacy texts and language-based approaches in ELT.

Aggarwal J.c (1995), Essentials of Educational Psychology, New Delhi: Modern printers.

Brown, H.D. (1994), Principles of language Learning and Teaching, 3rd ed, New York

Englewood. cliffs, N.J..prentice Hall.

Creswell j. v. (2007) Qualitative inquiries and research design: choosing among five

approaches sage publication London.

Chaudron. C. (1998) second language classrooms: Research on teaching and learning in university

of Hawaii at mōnoa.

Dawson (2005), practical research methods: UK: oxford.

Deubel (2010), Barriers to language learning and Acquisition.

Erdogan, v. (2005) contribution of Error analysis to foreign language teaching, Mersin

University Journal of the faculty of education.

Erick Sil Vino Aravenarviz (2005), Second Language Acquisition Theories, Santiago de Chile.

Gardner. G. (1948) second language acquisition, Oxford university press

Getachew Anteneh and Dirib Ado(2006), Language Policy In Ethiopia: History and Current

Trends. Ethiopia J. EDU.

Gon, C, C, M, and Burns, A, (2012) Teaching speaking: A holistic approach. New York:

Cambridge University Press.

Harmer.J (2001), the practice of English language teaching (3rd ed) Pearson education ltd.

Masarat Zawudee (2016), Hanqina Dandeettii Barreessuu Afaan Oromoo Irratti Barattoonni Akka

Afaan Lammaffatti Baratan Qaban: Yuunivarsiitii Jimmaa Kanhinmaxfamine.

Muhammad Tariq Kahan(2014),Education in Mother tongue Achildren’s Right: International Journal of Humanitiesand Management Sciences Volume 2, Issue 4.

Naiman (1994), language for academic purposes, Cambridge, UK, Cambridge university press.

Nicholas H. (1986), the acquisition of language as the acquisition of variation. working Papers in language development.

Qonjit Angaasuu, (2012), Rakkina hirmaanaa Barattoota Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffatti Baratani Mana Barumsa Boolee Sadarkaa 1^{ffaa} Bishooftuu, Waraaqa qorrannoo DigiriiLammaffaa Yuunvarsiiiti Addis Ababaa.

Spolsky, B. (1989). Conditionsfor Second Language Learning.Oxford: Oxford University press.

Tigist Geetaachoo (2018), Afaan Dhalootaatiin Barachuu Dhabuun Dhiibbaa Daa’imman irratti Qabu kanneen Afaan Oromoon Afaan Hiikatan: Digirii Lammaffaa Yuunivarsiitii Jimmaa Kan hinmaxfamne.

Wenden. A. (1986), what do second language learners know about their language learning? Applied linguistics.

Wright. T. (1987), Roles Teachers and learners, Oxford: Oxford University press.

<https://blongs.ntu.edu.sg>, chapter 13. Problems of second language acquisition blogs.

<https://file>. Scirp.org obstacles in learning second language, mar 20, 2014.

Zoltan. D (2007) Research methods in Applied Linguistics Quantitative and Qualitative mixed methodologies. Oxford University

MulistuuA: AfgaaffiiBarsiisotaa Deebi'u

Afgaaffiin kun barsiisotaa Afaan Oromoo barsiisaniin kan guutamu dha.

Kaayyoon odeeffannoo qorannoo kanaaf ragaan barsiisaa irraa argamu murteessaadha.

Manabarumsaa _____ Tajaajila _____ Umurii _____ Sadarkaa
barnootaa _____ Barnoota ittiin eebfamtan _____

1. Barattoonni keessan yeroo barumsaa kabajanii dareetti argamuu irratti maalfakkaatu?
2. Barattoonni barnoota Afaan Oromoo kennamu haala gaariin sin hordofuu?
3. Barattoonni gaaffii gaaffachuufi deebii deebisuu irratti maalfakkaatu?
4. Yeroo hojii manaafi daree kennamuufi hojjetanii nisoroorsiifatu?
5. Gareen hojjechuufi waliin mari'achuu irratt hirmaannaa qaban akkamiin ibsitu
6. Daree keessatti naamusni barataa maalfakkaataa? Yoo naamusni barataa hineegamne rakkoo Akkamii fida?
7. Walitti dhufeenyi barataafi barsiisaa yoo gaarii hintaane adeemsa baruu barsiisuu keessatti Rakkoo akkamii qaba?
8. Kitaabni (meeshaaleen barnootaa) Afaan Oromoo hawwataafi mijataadha? miti yoota'e Fedhii barattootaa irratti rakkoo akkamii fiduu danda'aa?
9. Hirmaannaa barattoonni daree keessatti dandeettii afaan isaanii akka cimsattaniif akka waliin dubbatan, dubbisanfi barreessan gochuun haala barataa gidduugaleessa godhateen ammam barsiiftuu?
10. Wayitiin Afaan Oromoof ramadamee jiru barattoota afaan lammaffaa isaanii ta'e barsiisuuf ammam gahaadha? Maaliif?
11. Akka naannoo Oromiyaatti barattoota Afaan Oromoo afaan lammaffaa isaanii ta'eef kutaa 5^{ffaa} jalqabee kenamuun isaa gahaa ta'a?
12. Adeemsa baruu barsiisuu Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti barataniif akka mana Barumsaa kanatti yoo maal ta'e gaarii ta'a kan jetani akka waliigalatti ibsaa. _____

Mulistuu B Bargaaffi Barattootaaf dhiyaate

Kabajjamttoota barattoota gaaffilee kana deebisuuf hirmaatani hundi duraan dursee hirmaannaa keessaniif baayyeen siin galateeffadha.

Kaayyoon Bargaaffii kanaa fedhii barattootni mana barumsaa kanaa Afaan Oromoo akka afaan lammaffatti barachaa jiran sakatt'uuf barattoota kutaa 5-8tti qofaa iratti xiyyeefatee kan qophaa'edha. Yaada iddattoota kutaa kanneen keessaa filataman kana irraa ragaa sassaabamu irratti hundaa'uun rakkoolee mul'achuu danda'aniif furmaata qorannoodhaan deegarame kennuuf kan gargaarudha. Kanaaf fiixaan bahiinsi qorannoo kanaaf yaada dhugaa ta'eef isin gumaachitan murteessadha.

Gargaarsa barbaachisaa isiin gootan hundaaif galatooma.

Maqaa barreessuun hindanda'mu

- 1, Maqaa mana barumsaa_____ Kutaa_____ Daree_____
- 2, Saala_____ 3, Afaan dhalootaa kee_____

Qajeelfama: Gaaffiilee armaan gadii ergaa sirritti dubbistee hubatee booda deebii kee haala qulquullinafi ifa ta'een deebisi.

Yaada dabalataa yoo qabaattan immo dugda bargaaffichaarratti lakkoofsa waliin ibsi.

A Fedhii Barnoota A/ Oromoo Kutaa 5-8 Akka Afaan Lammaffaatti Barachaa jiran

Irratt

- 1, Wayitii barnoota afaan Oromoo kabajuun daree keessatti niargamta? A, yeroo hund_____ B, yeroo baay'ee___ C, yeroo tokko tokkoo___ D, yeroo muraasa___ E, hinargamu___
- 2, Barnoota Afaan Oromoo barachuu jaallattaa? A, baay'ee jaaladha___ B, nan jaalladha-- C, darbee darbee ___ D, badaamiti, ___ D, nanjaalladha___
- 3, Yeroo barnoota Afaan Oromoo gaaffii gaafachuus ta'e deebisuuf ammam tattaafatta? A, yeroo hunda _____ B, yeroo baay'ee _____ C, darbee darbee _____ D, hinfedhu _____ E, gonkuma tattaaffii hingodhu_____
- 4, Hojii manaafi daree siif kenname hojjetee barsiisatti niagarsiifattaa? A, yeroo hunda_____ B, yeroo baay'ee___ C, darbee darbee___ D, hojjechuuf hinfedhu___ E, badaa miti ___
- 5, Gochawwan marii gareefi waliin dubbii barattootaa waliin nihirmaattaa? A, yeroo hunda___ B. yeroo baay'ee___ C, darbee darbee___ D, hamma tokko ___ E, gonkuma___
6. Meeshaa barnoota sibaarbaachisu hundaa guutachuun dareetti argamta? A, yeroo hunda _____ B, yeroo baay'ee _____ C, altokko tokko _____ D, yeroo muraasa _____

E, gonkuma hinargamu _____

B Waantoota Fedhii Barattootaa Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffaatti

Barachuuf Qaban Irratti Dhiibbaa Geesisuu Danda'an Irratti.

7, Yeroo barsiisaan/tuun gaaffii sigaafatu/-ttu dubbachuu sodaattaa? A, yeroo hunda____

B, yeroo baay'ee _____ C, altokko tokko_____ D, nansodaadha_____ E,

hinsodaadhu_____

8, Ati dandeettiiwwan afaanii gudifachuuf daree barnootaa keessattiifi alatti

dubbachuu, dubbisuufi barreessuu ni tattaafatta? A, yeroo hunda_____ B, yeroo
baay'ee_____ C, darbee darbee_____ D, nantattaafadha_____ E, hin tattaafadh_____

9, Yeroo barsiisaan barsiisu/-tu naamuusa daree hammam kabajja? A, yeroo hunda_____

B, yeroo baay'ee_____ C, darbee darbee_____ D, nankabajja_____ E. hinkabajju_____

C Barsiissonni Barattota isaanii keessatti Fedhii Afaan Lammaffaa Itti Uumuuf

Tattaaffii Taasisan

10, Haalli dhiyyeessa barumsaa hammam sigammachiisa? A, yeroo hunda
nagammachiisa_____ B, yeroo baay'ee nagammachiisa_____ C, altokko tokko
qofa_____ D, nagammachiisa_____ E, nahingammachiisu_____

11, Barsiisaan/-tuun barattoonni gareen walgargaaranii akka walirraa baratan hammam carraa

Isiniif kennitti/-nna? A, yeroo hunda _____ B, yeroo baay'ee_____ C, altokko
tokkoo_____ D, badaa miti_____ E, gonkuma carraa hinkennu/-tu_____

12, Yeroo wayitii barnoota Afaan Oromoo barattan waan ifa isaaniif hintaane gaafachuufi kan

gaafatamtani immoo deebisuuf hammam yaalta? A, yeroo hunda_____ B, yeroo
baay'ee_____ C, darbee darbee_____ D, yeroo muraasa_____ E, gonkuma hinyaalu_____

13, Barsiisaan meeshaalee deegarsa barnootaa dabalataa fayyadamuun hammam barumsa siniif

kenna/-tti? A, yeroo hunda_____ B, yeroo baay'ee_____ C, altokko tokko_____

D, guyyaa muraasa qofa_____ E, gonkuma hinfayyadaman_____

14, Barsiisaan/tuun hojii garee siniif kennuun sodaa tokko malee waliin mariin akka

Walgargaartanii walirraa baratan carraa isiniif kennuu? A, yeroo hunda____B, yeroo
baay'ee_____ C, takka takkaa qofa_____ D, yeroo muraasa_____ E, gonkuma_____

D Rakkoolee Fedhii Barattoonni Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffatti Barachuuf

Qaban Irratti Dhiibbaa Geesisuu Danda'an Furuu Ilaalchisee

15, Barsiisaan Keessan barumsa titooraalii (dabalataa) Isiniif kennuu? A, yeroo hunda____B,

- B, yeroo baay'ee ____ C, darbee darbee__ D, guyyaa muraasa____E, gonkuma_____
- 16, Haalli teessoo barattootaafi baay'ina baratootaa daree keessatti walsimachuun barattoonni akka waliin hojjetan hammam mijjataadha? A, b/baay'ee mijjataadha. _____ B, baay'ee mijjataadha_____C, gidu-galeessadha _____ D, gaariidha____ E, mijataa miti _____
- 17 Walitti dhufeeny barataafi barsiisaa gidduu jiru hammam gaariidha? A, b/baayee gaariidha. ____B, baay'ee gaariidha. ____C, giddu-galeessadha. ____D, gaariidha. ____ E, gaarii miti _____
- 18, To'annaafi hordoffii barsiisaa malee offitti amanammumaan Afaan Oromoo barachuun Dandeettii kee guddiffachuuf ammaam yaalaa? A, yeroo hunda_____B, yeroo Baay'ee____ C, darbee darbee_____ D, guyyaa muraasa____ E hommaa hinyaalu _____
- 19, Afaan Oromoo akka afaan lammaffaatti barachuu keessatti gufuu ta'uu kan danda'a jettee Yaaddaa meeibsi._____
- 20, Rakkoo jetteef (ibsitteef) furmaanni isaa maal ta'uu qaba?_____
-

Mulistuu C: Unka Mirkanneeffannaa daawwanaa daree

Guyyaa daawwanaa _____ Mana barumsaa _____

Daree daawwatame _____ Marsaa daawwatame _____

Yeroo itti daawwatame _____ Barsiisaa daawwate _____

Qabxii Daawwannaa Dareef Qophaa'e

Lakk	Qabxii miirkanneeffannaa daree barnootaa keessatti	Deebii	
		Eeyyee	Lakki
A	Barachuuf Qaban Ilaalchisee		
1	Barattoonni yeroo barnoota isaanii eeganii dareetti argamu?		
2	Barattoonni barumsi yeroo kennamutti fedhiin nihordofuu?		
3	Barattoonni gaaffii dhiyaateef deebii kennu?		
4	Barattoonni yeroo baratani waan ifa isaaniif hintaane nigaafatu?		
5	Hojii dareefi manaa yeroo kennameefii keessatti hojjetanii agarsiifatu yookaan soroorsiifatu?		
6	Barattoonni marii gareefi hirmaannaa daree keessatti nihirmaatu?		
7	Meeshaalee barnootaafi ta'u guutattani dareetti argam?		
B	Fedhii Barattootaa Kutaa 5-8 Afaan Lammaffaa Barachuuf		

	Qaban Kanneen Midhan Ilaalchisee		
8	Barsiisaan yeroo barsiisu/-ttu naamuusa daree nikabachiifti?		
9	Haalli teesumni barataafi baay'ini barattoota daree keessaa walgita?		
10	Walitti Dhufeenyi barataafi barsiisaa gidduu jiru gaariidha?		
11	Haalli dhiyeesa barumsaa hawwataadha?		
C	Barsiisonni Barattoota Isaanii Keessatti Fedhii Barnoota Afaan Lammaffaa Isaanii Itti Horuuf Hammam Tattafatu?		
12	Barsiisaan/tu barattoota keessatti fedhiifi kaka'umsa uumuun akka walirraa barataniif walgargaaran gochuun carraa ni kennaa/tii?		
13	Barsiisaan duubdeebii barattootaaf kennuun jajjabeessa/tii?		
14	Barsiisaan m/deegarsaa barnootaa fayyadamuun barumsa kennaa/tii?		
15	Haalli barumsi itti kennamu kan barataa gidduugaleessa godhatedha?		
16	Barsiisaan yeroo barsiisuu barattoonni nuffii tokko malee akka shaakala garaagaraa godhan nitaasisa?		

D	Barattonni Afaan Lammaffaa Barachuuf Kanneen Danqaa Ta'an		
17	Barataan gaaffii gaafatamu sodaa malee deebisa?		
18	Shaakala kennamuufii ofitti amanamuumaan nihojjetuu?		
19	Barattoonni waan ifa isaaniif hintaane gaafatu?		
20	Barsiisaan dogoggoru barataaf duub-deebii kennuun niqajeelcha?		

Mulistuu D. Odeeffannaa Daawwannaa Daree Iraa Argame

L. T	Qabxii Miirkaneefannaa	Deebii	Marsaa DaawwanaaB1			Marsaa Dawwannaa B2			Marsaa Dawwannaa B3			Id
			1ffaa	2ffaa	3ffaa	1ffaa	2ffaa	3ffaa	1ffaa	2ffaa	3ffaa	
A	Fedhii Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 5-8 Akka Afaan Lammaffatti Baratani Irratti											
1	Barattoonni Sa'aatii barumsaa eeganii daretti argamuu?	Eeyyee	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	8
		Lakkii		✓								1
2	Barattoonnii yeroo barumsi kennamu fedhiin nihordofuu?	Eeyyee		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		7
		Lakki	✓								✓	2
3	Barattoonn gaaffii gaafatamani deebisu?	Eeyyee		✓	✓	✓	✓	✓			✓	6
		Lakki	✓						✓	✓		3
4	Barattoonnii yeroo baratanii waan ifa isaaniif hintaane gaafatu?	Eeyyee		✓			✓					2
		Lakkii	✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓	7
5	Hojii daree yeroo kennameefii keessatti hojjetanii agarsiifatu?	Eeyyee		✓		✓	✓					3
		Lakki	✓		✓		✓		✓	✓		6
6	Barattoonni marii gareefi hirmaannaa daree keessatti ni hirmaatu?	Eeyy	✓			✓		✓			✓	4
		Lakki		✓	✓		✓		✓	✓		5
7	Meeshaalee barnootaaf ta, u guutachuun dareetti argamu?	Eeyyee	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	8
		Lakki							✓			1

B	Waantoota Fedhii Barattoota Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffaatti Barachuuf Qaban Irratti Kanneen Dhiibbaa geesisuu Danda, an												
8	Barsiisaan yeroo barasiisu naamuusni daree keessaa nikabajamaa?	Eeyyee		✓	✓	✓	✓	✓			✓	6	
		Lakki	✓						✓	✓		3	
9	Teesumni jiruufi baay'inni barattoota walgita?	Eeyyee	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	9	
		Lakki											
10	Walitti dhufeenyi barataafi barsiisaa gidduu jiru gaariidha?	Eeyyee	✓		✓	✓	✓	✓	✓		✓	7	
		Lakkii			✓						✓	2	
11	Haallii dhiyeessa barumsaa hawwataadha?	Eeyyee			✓	✓	✓	✓			✓	5	
		Lakki	✓	✓					✓		✓	4	
C	Barsiisonni Barattoota Isaanii Keessatti Fedhii Barnoota Afaan Lammaffaa Isaanii Itti Horuuf Ammam Tattaafatuu?												

12	Barsiistuun/an barattoota isaa keessatti fedhiifi kaka'msa uumuun akka walirraa barataniifi walgargaaranii gochuun carraa nikennaafii?	Eeyyee		✓		✓	✓		✓			4
		Lakki	✓		✓				✓	✓	✓	5
13	Barsiisaan/tuun duubdeebii barattootaaf kennuun isaan jajjabeessaa/tii?	Eeyyee	✓			✓	✓	✓		✓		5
		Lakki		✓	✓				✓		✓	4
14	Barsiisaan meeshaa deegarsaa barnootaatti fayyadamuun ni barsiisaa?	Eeyyee										-
		Lakki	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	9
15	Haalli barumsi itti kennamu kan barataa gidduugaleessa godhatudha?	Eeyyee		✓		✓	✓			✓		4
		Lakki	✓		✓			✓	✓		✓	5
16	Barsiisaan yeroo barsiisu barattoonni nuffii tokkomalee akka shaakalani godha?	Eeyyee			✓	✓	✓	✓		✓		5
		Lakki	✓	✓					✓		✓	4
D	Rakkoolee Fedhii Barattoonni Afaan Oromoo Akka Afaan Lammaffaatti Barachuuf Qaban irratti Dhiibbaa Geessisuu danda'an Furuu Irratti											

17	Barattoonni gaaffii gaafatamanii Sodaa tokkomalee deebisuu?	Eeyyee	✓			✓		✓				3
		Lakki		✓	✓		✓		✓	✓	✓	6
18	Shaakala Kennamuufii offitti amanamuummaan hojjetuu?	Eeyyee	✓		✓	✓		✓		✓	Type	5
		Lakki			✓			✓		✓	✓	4
19	Barattoonni waan ifa hintaaneefii yeroo gaafatan Afaan Oromootti fayyadamuu?	Eeyyee					✓			✓		2
		Lakki	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓	7
20	Barsiisaan kanbarataan dogoggoru irratti duubdeebii kennuun isaan qajeelchaa?	Eeyyee			✓	✓	✓	✓		✓		5
		Lakki	✓	✓					✓		✓	4

Furtuu; B1,Barsiisaa Mana barumsaa Mandaraa agarsiisu, B2 Barsiisaa Mana barumsaa Giinjoo agarsiis, B3 Barsiisaa Mana barumsaa Hibrat agarsiisafi Mana barumsaa Jimmaa sadarkaa 1^{ffaa} agarsiisudha

Mulistuu E: የአፋን ኦሮሞና የሰነ ፅሁፍ ክፍል፤ ለተማሪዎች የቀረቡ የጽሁፍ መጠይቅ

ይህንን ጥያቄ ለመመለስ የተሳተፉትሁ ተማሪዎች አስቀድሜ ምስጋናዬን አቀርባለሁ።

የዚህ የፅሁፍ ጥያቄ አላማው የተማሪዎች ፍላጎት በዚህ ት/ቤት ኦሮምኛን እንደ ሁለተኛ ቋንቋ ከ5 – 8ኛ ክፍል እየተማሩ ላሉት ተማሪዎች ብቻ ላይ ያተኮረ ጥናት ነው።

1. የት/ቤቱ ስም _____ ክፍል _____ ዕድሜ _____
2. ጾታ _____ 3. የመጀመሪያ ቋንቋ _____

መመሪያ:- ከዚህ በታች ላሉት ጥያቄዎች በጥንቃቄ ካነቡብክ(ሽ) በኋላ ግልጽ በሆነ ሁኔታ መልስ(ሽ)።

- ተጨማሪ ሀሳብ ካለህ(ሽ) በጀርባው ባለው አብራራ

1. በኦሮምኛ ክፍል ጊዜ በማክበር በክፍል ውስጥ ምን ያህል ትገኛለህ?

ሀ. በጭራሽ አልገኝም ለ. ጥቂት ቀን ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

2. የኦሮምኛን ት/ርት መማር ትወዳለህ?

ሀ. አልወድም ለ. ፍላጎት የለኝም ሐ. በጥቂቱ መ. እወዳለሁ ሠ. በጣም እወዳለሁ

3. ኦሮምኛን ስትማር ያልገባህን በመጠየቅና ስትጠየቅም ለመመለስ ትጥራለህ?

ሀ. በጭራሽ ለ. ስለማልፈልግ ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

4. ተሰጠህን የቤት ስራና የክፍል ስራ በአግባቡ ሰርተህ ለአስተማሪህ ታሳያለህ?

ሀ. አላሳይም ለ. ፍላጎት የለኝም ሐ. አንዳንድ ጊዜ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

5. በክፍል ውስጥ አብሮ በመወያየትና በመመካከር ከሚሰሩት ተማሪዎች ጋር አብረህ ትሳተፋለህ(ሽ)

ሀ. አልሳተፍም ለ. ፍላጎት የለኝም ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

6. የሚያስፈልጉህን የት/ርት መሳሪያዎችን በሚሟላት በክፍል ውስጥ ትገኛለህ?

ሀ. አልገኝም ለ. በጥቂቱ ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

7. አስተማሪው(ዋ) ስታስተምር በክፍል ውስጥ ስነስርዓት ታከብራለህ?

ሀ. አላከብርም ለ. በጥቂቱ አከብራለሁ ሐ. እንዳስፈለገኝ ነው መ. አብዛኛውን ጊዜ ሰ. ሁል ጊዜ

8. ከአስተማሪህ ጋር ጥሩ አቀራረብ አለህ?

ሀ. የለኝም ለ. አልፎ አልፎ ሐ. በመጠኑ አለኝ መ. በአብዛኛው አለኝ ሠ. በጣም አለኝ

9. ስትማሩ አስተማሪው(ዋ) በአፋን አሮሞ እንድትናገሩና እንድታነቡ ያበረታታችኋል?

ሀ. አያበረታቱም ለ. አልፎ አልፎ ሐ. በጥቂቱ መ. ብዙውን ጊዜ ሠ. ሁልጊዜ

10. ተዘጋጅቶ የቀረበላችሁ የአፋን አሮሞ መጻፋችሁ ያስደስትሃል(ሻል) / ይስብሃል(ሻል)

ሀ. አያስደስተኝም ለ. በጣም አይደለም ሐ. ጥሩ ነው መ. በጣም ጥሩ ነው ሠ. እጅግ በጣም ጥሩ ነው።

11. የት/ርቱ አሰጣጥ ምን ያህል ያስደስትሃል(ሻል)?

ሀ. ምንም አያስደስተኝም ለ. ያስጠላኛል ሐ. በመጠኑ ያስደስተኛል መ. አብዛኛውን ያስደስተኛል ሠ. በጣም ያስደስተኛል

12. አስተማሪው(ዋ) ሲያስተምራችሁ የመርጃ መሳሪያ ይጠቀማል?

ሀ. ምንም አይጠቀምም ለ. ለአንድ ቀን ብቻ ሐ. ለጥቂት ቀናት መ. አብዛኛውን ጊዜ ይጠቀማል ሠ. ሁልጊዜ ይጠቀማል

13. አስተማሪው ግልጽ ያልሆነላችሁን ጠይቃችሁ እንድትረዱና ለጥያቄውም መልስ በመስጠት ያበረታታችኋል?

ሀ. ምንም አያበረታታም ለ. ለጥቂት ቀናት ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁልጊዜ

14. አስተማሪው የቡድን ስራ በመስጠት ያለምንም ፍርሀት ተረድታችሁ እንድትማማሩ እድል ይሰጣችኋል?

ሀ. አይሰጥም ለ. በጣም አይደለም ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

15. አስተማሪያችሁ ተጨማሪ ት/ርት (tutorial) ይሰጣችኋል?

ሀ. በጭራሽ አይሰጡም ለ. ለጥቂት ቀን ሐ. አልፎ አልፎ መ. በአብዛኛው ሠ. ሁል ጊዜ

16. አስተማሪህ ጥያቄ ሲጠይቅህ(ሽ) ለመመለስ ትፈራለህ?

ሀ. አልፈራም ለ. በጥቂቱ እፈራለሁ ሐ. አልፎ አልፎ እፈራለሁ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁልጊዜ እፈራለሁ

17. ከት/ርት ቤት ውስጥ ሆነ በት/ቤት ውጭ በአፋን አሮሞ መናገር ትፈልጋለህ?

ሀ. አልፈልግም ለ. በትንሹ ሐ. አልፎ አልፎ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁልጊዜ

18. ያለምንም አስተማሪ ቁጥጥርና ክትትል በራስ በመተማመን አፋን አሮሞን በመማርና ችሎታህን ለማሳደግ ምን ያህል ትሰራለህ(ትጠራለህ)?

ሀ. ምንም አልጥርም ለ. በመጠኑ እጥራለሁ ሐ. አልፎ አልፎ እጥራለሁ መ. አብዛኛውን ጊዜ ሠ. ሁል ጊዜ

19. አፋን አሮሞን እንደ ሁለተኛ ቋንቋ ለመማር እንቅፋት የሆኑት ነገሮች ምን ምን ናቸው ብለህ ትገምታለህ? አብራራ _____

20. ችግር ናቸው ላልካቸው መፍትሄ ምን መሆን አለበት? _____
